

ISSN 1392-0456 (Print)
ISSN 2029-7181 (Online)
<https://doi.org/10.15823/istorija.2022.128.4>

Istorija / History

2022, t. 128, Nr. 4, p. 79–122 / Vol. 128, No. 4, pp. 79–122, 2022

VYTAUTO
DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS
M C M X X I I

Kai kurie informacinės politikos bruožai 1990–1992 m. periodinės žiniasklaidos aspektu

Dr. Andrius Vaišnys

Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Žurnalistikos tyrimų centras, Bernardinų g. 11, LT-01124 Vilnius,
Lietuva
El. p. andrius.vaisnys@kf.vu.lt

Anotacija. Lietuvos Aukščiausiajai Tarybai 1990 m. paskelbus atkuriant nepriklausomą valstybę, jau metų pradžioje veikė priimtas Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas, kurį lėmė visuomenės judėjimo – Sąjūdžio spaudimas komunistinei valdžiai atsisakyti cenzūros. Žiniasklaidos sistemos transformacija nuo 1989 m. vyko kintant komunistiniam modeliui ir medijoms tampant labiau nepriklausomoms nuo valdžių. Ji aprėpė metų pradžioje Lietuvoje legaliai leidžiamą kelių rūšių žiniasklaidą, skirstytiną pagal savininkystę – priklausančią Komunistų partijai ir komunistinei vyriausybei (kaip antai Lietuvos radijo ir televizijos komitetas, laikraščiai); Komunistų partijai ir skirtingo lygmens administracinėms struktūroms (kaip antai Aukščiausiajai Tarybai, Ministrų Tarybai, rajonų „liaudies deputatų“ taryboms) priklausančius dienraščius ir vietinę regionų periodiką (kuri priklausė valstybinei įmonei – laikraščių ir žurnalų susivienijimui „Periodika“); nuo Lietuvos komunistų partijos (LKP) ir Lietuvos Lenino komunistinės jaunimo sąjungos (LLKJS) pavaldumo atleistą arba / ir jų lėšomis įsteigtą žiniasklaidą; Sąjūdžio regioninėmis iniciatyvomis įsteigtą žiniasklaidą arba / ir nuo Sąjūdžio organizacijos pavaldumo atleistą žiniasklaidą ir naujai besikuriančią spaudą bei radijo stotis. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos vadovybė ir naujoji vyriausybė ėmėsi formuoti informacinę politiką (inicijuodama atitinkamus teisės aktus) bei skirstyti lėšas, kad galėtų steigti medijas arba / ir keisti jų statusą, daryti įtaką medijų turiniui ir apskritai žiniasklaidos sistemai.

Esminiai žodžiai: *informacinė politika, Aukščiausioji Taryba, „Lietuvos aidas“, Vyriausybė, privatizavimas, spaudos ir valdžios santykiai.*

Abstract. When the Supreme Council of Lithuania announced the restoration of an independent state in 1990, the Law on Press and Other Mass Information adopted at the beginning of the year was already in effect. The adoption of the law was determined by the pressure of the public movement – *Sąjūdis* to abandon the censorship characteristic of the entire Soviet Union. Therefore, the transformation of the media system has already taken place since 1989 with the change of the communist model and the media becoming more independent from the authorities. This transformation covered several types of media legally published in Lithuania at the beginning of the year, divided by owners: belonging to the Communist Party and the communist government (such as the Lithuanian Radio and Television Committee, newspapers); dailies belonging to the Communist Party and administrative structures of different levels (such as the Supreme Council, the Council of Ministers, district councils of “people’s deputies”) and local regional periodicals (which belonged to the state-owned enterprise – the association of newspapers and magazines “*Periodika*”); media outlets established with their funds and/or released from the control of the Lithuanian Communist Party (LKP) and Lenin’s Communist Youth Union; media established by regional initiatives of *Sąjūdis* movement and / or media released from the subordination of *Sąjūdis* and newly established periodicals and radio stations. After the parliamentary elections, the leadership of the Supreme Council of the Republic of Lithuania and the new government began to form an information policy, initiating relevant legislation and allocating funds in order to be able to create media and / or change their status, influence media content. The purpose of the article is to investigate and discuss how this policy was implemented, by allocating and distributing financial and material support to the media, and what circumstances led to the conflicts. By applying the empirical method, documents about the decisions of the authorities were collected and analyzed, the analysis of which allows to evaluate the emergence of new media politics and publications in periodicals related to those decisions. These sources, testifying to the information policy, have not been examined so far.

Keywords: *information politics, Supreme Council, daily “Lietuvos Aidas” (“Echo of Lithuania”), government, privatization, press, and government relations.*

Įvadas

Sprendimai, kuriuos priėmė 1990–1992 metais abi Lietuvos valdžios – įstatymų leidžiančioji ir vykdomoji žiniasklaidos atžvilgiu, leidžia susigaudyti, kaip tuo laikotarpiu, paskelbus Nepriklausomybę, jos suvokė informacinę politiką, žurnalistikos paskirtį ir politinę komunikaciją. Straipsnio tikslas – ištirti ir aptarti, kaip minėtu laikotarpiu buvo lipdoma ir įgyvendinama informacinė politika, skiriant ir skirstant žiniasklaidos priemonėms finansinę bei teikiant turtinę paramą, kokios aplinkybės lėmė konfliktus. Taikant empirinį metodą, surinkti ir ištirti dokumentai apie valdžių

sprendimus, kurių analizė leidžia įvertinti naujos medijų politikos radimąsi, bei publikacijos periodikoje, susijusios su tais sprendimais. Šie archyviniai šaltiniai, liudijantys informacinę politiką, iki šiol nebuvo nagrinėti: tai suteikia galimybę įvertinti informacinės politikos formavimąsi. Šalutinė problema yra teoriniai šaltiniai apie informacinės politikos kūrimąsi medijų sistemos transformacijos laikotarpiu: pavyzdžiui, yra darbų, kuriais ištirta Sovietų valdžios paskelbtoji *glasnost* („viešumo“) politika¹, tačiau negalime pasigirti, kad žinome tyrimų, kaip vyko medijų modelio kaita ir informacinės politikos kūrimas priimant politinius sprendimus, kaip ji apskritai buvo suvokiama keičiant (ardant ir naujai kuriant) politinę santvarką. Kaimynų šalyse, kaip ir Lietuvoje, tyrimai orientuojami į žiniasklaidos nepriklausomumo problematiką, dėmesį kreipiant į žiniasklaidos statusą, retai – į formalų ir neformalų valdžių santykių su medijų sistema, siekiančių daryti įtakos finansiniais (ekonominiais) ar politiniais (teisės aktų) sprendimais (Latvijoje iš dalies tai yra tirta akcentuojant žurnalistikos pokytį²). Todėl, pasirinkdamas šaltinius, pateikiamus publikacijos pabaigoje, kuriuose aptariama jau susiformavusi informacinė (arba kitur vadinama siauriau – medijų) politika, autorius bando jais pasinaudoti tiek, kiek jie reikalingi problemai – nuoseklios informacinės ir medijų politikos trūkumui suvokti.

Informacinė politika (IP) aprėpia kelias veiklas – teisinį visuomenės informavimo reglamentavimą, informacinį aprūpinimą, informacinį saugumą, medijų politiką, kultūros politiką (kalbos, duomenų kaupimo ir sklaidos aspektais), tiksliau tariant, sprendimų priėmimą ir įgyvendinimą nuolatiniam informacijos mainams užtikrinti. Šiais sprendimais sukuriama sąlyga informacijos kūrimui, naudojimui, saugojimui, prieigai, perdavimui ir platinimui. Kiekviena iš minėtų veiklų gali būti ir būna nagrinėjama atskirai, ypač kai atitinkamų lygių valdžios siekia užtikrinti visuomenės informavimą apie priimtus teisės aktus ir formuoti nuomonę apie save, kai jos kuria šių siekinių planus, strategijas, skiria atitinkamai lėšų ir formuoja žiniasklaidos paramos modelius. Teisė gauti, teisė skleisti ir teisė turėti nuomonę – tai IP charakterizuojantys elementai, kur susiduria politikos pragmatika ir informacijos vartotojo idealizmas. Politikos studijos apskritai, kaip pabrėžė Alexanderis Craigas, atsako į klausimą, kaip naudojama galia (Craig, 1979); o IP – tai tos galios raiška formuojant teisės aktus ir taikant finansines, ekonomines priemones žiniasklaidos ir valdžios santykiams reguliuoti. Ekonominiai santykiai turi reikšmingiausios įtakos informacijos mainams, nes jie lemia žurnalistikos produkto vertę ir kainą. Remdamasis Amartyos Seno išvalgomis, Michaelas Litschka teigia, jog „daugybė ekonominių, politinių ir etinių klausimų, kylančių su „mediatizuota“ ekonomika“, turėtų būti kruopščiai apsvarstyti (Litschka, 2019). O nagrinėdami laikotarpį, kai vyrėjo valstybinė santvarka, keičiama į liberalius ekonominius ryšius, galime įsitikinti, kad būtent tie klausimai ne visada turėjo

¹ MCNAIR, Brian. *Glasnost, perestroika and the soviet media*. Routledge, 1991.

² DIMANTS, A. *Lettlands Mediensystem am Scheideweg: Die Entwicklung der Massenmedien in Lettland nach der zweiten Unabhängigkeit*, Saarbrücken, Südwestdeutscher Verlag für Hochschulschriften. 2010.

parengtus atsakymus. Ir tai dar nebuvo tas laikas, apie kurį pasako Manuelis Puppis, kad „žiniasklaidos politika vyksta ne tik nacionalinėje sistemoje, bet vis dažniau žiniasklaidos politikos sprendimai priimami Europos ir pasauliniu lygiu“ (Puppis, 2010), kadangi esminiai medijų lauko klausimai buvo sprendžiami nacionaliniu lygiu. Jie atskleidė, kaip demokratijos nepatirtis, kintant santvarkai iš esmės, lemia ne tik ideologinį, vertybinį, bet ir ekonominį konfliktą. Tuo metu jį tarp ekonominių sprendimų, politinės pozicijos ir etikos atvėrė tiek valdžia, tiek žiniasklaidos priemonių savininkai.

Įsižiūrint į laikotarpį, kai apskritai norminiai teisės aktai sparčiai kito ir visuomenė buvo patyrusi iš esmės neigiamos – komunistinės IP draudimų patirties, fragmentiškai atsirandant pažangioms, demokratinei visuomenei būdingoms normoms, matyti ir palyginti konfliktiška žiniasklaidos priemonių – statuso, turinio, ekonominės kaita. Lietuvos visuomenei išsivadavus iš komunistinio žiniasklaidos modelio, pagrįsto cenzūra, dar iki paskelbiant Nepriklausomybę, naujoji valdžia ima keisti žiniasklaidos priemonių vaidmenis atsižvelgdama į viešosios nuomonės formavimo sampratą. Svarbu įsigilinti, kaip tai buvo daroma, kadangi 1990–1992 m. valdžių sprendimai lėmė žiniasklaidos priemonių ir organizacijų statusą dešimtmečiams. Ir dėl šio aspekto, ir dėl to, jog ankstesnį, cenzūros lemtą konfliktą pakeitė naujo konflikto aplinkybės, ši IP tematika tebėra aktuali pirmiausia todėl, jog trūksta medijų politikos tyrimų; nebent ši politikos rūšis siejama su grėsmių, pavojų užkardymu, kaip antai kibernetinio saugumo, duomenų apsaugos, informacinio arba hibridinio karo atvejais. Vis dėlto pavojai ir grėsmės – tai galimos aplinkybės arba kontekstinis IP reiškiny, kuris reikalingas analizės ir pasirengimo, kad toji politika būtų efektyvi, nes kiekvienas jos elementas – nuo duomenų surinkimo, apdorojimo, paskelbimo medijose iki jų sukaupimo ir saugojimo, pavyzdžiui, archyve, yra tarpusavyje glaudžiai susiję. Pagrindinė formali sąlyga, leidžianti identifikuoti IP sampratą bei turinį, yra spaudos ir žodžio laisvė, tačiau tik tuomet, kai ji realizuojama priimant teisės aktus, galima nustatyti, pavyzdžiui, žiniasklaidos modelį, kuris parodo, kokios įtakos turi valstybės institucijos viešajai erdvei, ypač žurnalistikai, periodinės žiniasklaidos leidybai. IP įgyvendinimas demokratinėmis aplinkybėmis yra tam tikras visuomenės susitarimas dėl finansinės valstybės paramos, žiniasklaidos savitvarkos, žurnalistikos kaip profesijos autonomiškumo.

Taigi medijų rinkai IP tiek turi įtakos, kiek įstatymų leidėjas geba formuluoti visuomenės informacinių mainų viziją, kuriai pagrįsti reikia atitinkamos poreikių analizės. Lietuva, išgyvenusi kelis socialinės transformacijos laikotarpius per pastaruosius 100 metų, iš esmės daugiausia sukaupė negatyvios – viešosios informacijos cenzūravimo patirties: iki 1918 m. pabaigos veikė Rusijos imperijos ir kaizerinės Vokietijos cenzūros institutai, o nuo 1919 m. cenzūra Lietuvoje nebuvo taikoma tik 1926 m., išrinkus III Seimą – nuo birželio 3 d. iki gruodžio 18 d. Todėl įdomu atskleisti IP sprendimus bent periodinės žiniasklaidos lauke per pirmuosius Nepriklausomybės atkūrimo metus, kadangi jie parodo politinės valdžios požiūrį į žiniasklaidą kaip demokratijos

instituta, net jeigu tiesiogiai IP sąvoka nebuvo vartojama, ir apskritai tik palaipsniui plėtėsi teisės aktų terminija, susijusi su žurnalistikos bei periodinės leidybos sampratomis. Nors tuo laikotarpiu valstybės valdžios tęsia žiniasklaidos modelio transformavimą iš komunistinio į – manykime – demokratinį, jos neturi aiškios koncepcijos ir *negalime teigti, kad siekė sukurti, tarkime, liberalųjį arba socialinės atsakomybės žiniasklaidos modelį*. Pastarąjį teiginį galima vertinti kaip hipotezę, kurią bus galima straipsnyje įrodyti: 1990–1992 m. nagrinėtų sprendimų ir susijusių publikacijų esmę sudaro naujo pobūdžio IP nulemtas konfliktas keičiant buvusios Komunistų partijos bei valstybinės nuosavybės santykius ir statusą.

Kintant medijų sistemos dalyviams, ypač siekiantiems valstybinės paramos, susidaro prielaidų kurti teisės aktus tai paramai skirti ir priimti sprendimus, kurie parodytų medijų politikos prioritetus. Pabrėždami, jog atveriamė kontekstiniu požiūriu sudėtingą laikotarpį, kai Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas vyko Lietuvai patiriant SSRS paskelbtą ekonominę blokadą (siekiant apriboti žaliavų ir prekių tiekimą) bei išplėtotą informacinį karą, kuris pasiekė piką 1991-aisiais (dar prieš surengiant sausio mėn. kruviną TV bokšto bei Radijo ir televizijos pastato Vilniuje užpuolimą ir užgrobimą), juolab turime ieškoti atsakymų, kuo buvo vadovaujamasi priimant žiniasklaidos laukui reikšmingus sprendimus. Šiame straipsnyje autorius nagrinėja teisės aktus, kurie liudija atitinkamą politinį interesą daryti įtaką medijų laukui, ir publikacijas, kurios patvirtina žiniasklaidos ir abiejų lygių valdžios konfliktą; kaip gretutinis tyrimų objektas yra pasirinktų valstybės lėšomis finansuotų leidinių raida – tiek, kiek tai buvo būtina norint įvertinti sprendimų efektyvumą ir pagrįstumą. Publikacijos buvo pasirinktos tuose nacionaliniuose dienraščiuose, kurie ryškiausiai atspindi valdžių atžvilgiu kritišką požiūrį arba / ir tarpusavio konfliktą, susijusį su IP.

Tuo laikotarpiu valstybės institucijų priimtų dokumentų apyrašai rengti klasifikuojant sprendimus pagal priėmimo datą, todėl šiuolaikinėje teisės aktų informaciniame sistemoje 1990–1992 m. tuo pačiu suteiktu numeriu atsispindi po kelis Vyriausybės potvarkius, todėl jiems reikia atidžios atrankos. Autorius orientuojasi į vidaus auditorijoms skirtus sprendimus; tai, kas aprėpė valdžios sąveiką su užsienio auditorijomis, būtų atskira IP tyrimų tema: pavyzdžiui, informacijos biurų (Varšuvoje, Berlyne) steigimas 1990 m., informacijos sklaida Lietuvos atstovybėms JAV ir Vatikane, valdžios institucijų pranešimai užsienio naujienų agentūroms ir periodinei žiniasklaidai, ryšių su visuomene (spaudos) tarnybų organizavimas.

Priminkime: vaduojantis iš sovietinės propagandinės cenzūros sistemos, Lietuvos SSR Aukščiausioji Taryba, paveikta Sąjūdžio, 1990 m. priima Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymą,³ kuriame pasakyta: „Masinės informacijos priemonės laisvos ir necenzūruojamos. Kišimasis į jų veiklą rengiant ir skleidžiant

³ *Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas*. 1990 m. vasario 9 d., Nr. XI-3670. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18858?jfwid=>

informaciją yra neleistinas.“ Kadangi Lietuvoje žiniasklaidos teisės tyrėjai neskyrė dėmesio visam sudėtingam 1990–1992 m. IP laikotarpiui, apsiribodami komenterais vien dėl šio įstatymo,⁴ juolab turime pareigą išnagrinėti, kaip šio įstatymo normos veikė valstybei reguliuojant viešąją erdvę ir ar kiti teisės aktai atitiko pacituotą normą „nesikišti“ į žiniasklaidos veiklą. Žinome, liudininkai turi įvairių – subjektyvių ir objektyvių – transformacijos laikotarpio vertinimų: pavyzdžiui, buvęs Sąjūdžio spaudos redaktorius apie tą laikotarpį ir vėlesnius dešimtmečius teigia, jog „žiniasklaidos nuopuolio istorija ilga ir įdomi“.⁵

Minimu įstatymu buvo nustatyta, kad, norint leisti žiniasklaidos priemonę, reikia registruoti Ministrų Tarybos nurodytoje institucijoje. Šia institucija buvo įvardyta Spaudos kontrolės valdyba – iki tol sovietų santvarkoje ji buvo vadinama Vyriausiąja valstybinių paslapčių spaudoje saugojimo valdyba ir tiesiogiai vykdė išankstinės cenzūros funkcijas, braukydama leidinių rankraščiuose bei maketuose ne tik karines paslaptis, bet ir ekonominius duomenis, ideologines interpretacijas. Komunistinė valdžia stengėsi formuoti sąlygas, kurių reikalavo visuomenė, tačiau tai darė integruodama ankstesnes struktūras ir pareigūnus, kad pajėgtų išvengti atsakomybės už visuotinę cenzūrą ir draudimus, todėl registravimu įtraukė visą – ir buvusią propagandos bei agitacijos sistemai priklausiusią, ir naujai besikuriančią žiniasklaidą, kad, nepaisant atšauktos cenzūros, galėtų daryti administracinę įtaką. Beje, tuo laikotarpiu cenzūros atšaukimas lėmė bulvarinės ir erotinės spaudos radimąsi, todėl iš pradžių Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba (AT)⁶, vėliau Vyriausybė, nutarusi, jog „erotinio pobūdžio kino filmai bei videoprogramos, kiti erotinio pobūdžio renginiai gali būti rodomi tik asmenims, sukakusiems 16 metų“, ir kad „iki 23 valandos per televizijos programas negali būti rodomi erotinio pobūdžio kino filmai ir kitos programos“,⁷ gavo patirti žiniasklaidos priešinimąsi – viešų pareiškimų, rašytinių protestų. Tačiau ši problematika yra kito, išsamesnio tyrimo objektas, nes su politine komunikacija siaurai susijusi. Nagrinėdami žiniasklaidos modelio kaitą, įsižiūrėkime į politinius, administracinius, finansinius, IP efektyvumą atskleidžiančius sprendimus, kuriais naujoji valdžia stengėsi daryti įtaką žiniasklaidos sistemai politinio turinio aspektu.

⁴ MEŠKAUSKAITĖ, Liudvika. *Žiniasklaidos teisė*. Teisinės informacijos centras, 2004, 2018.

⁵ MEDELIS, Linas V. Lietuvos žiniasklaida: nuo Sąjūdžio viršūnių iki balos nuokalnėje. *Socialinis ugdyimas / Social education*, 2020, t. 54, Nr. 2, p. 126–131 / Vol. 54. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2020~1613054203951/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>

⁶ *Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimas Dėl spaudos leidinių ir videofilmų, skatinančių amoralias nuostatas*. 1990 m. rugpjūčio 1 d. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.459?jfwid=-owx42ihsu>

⁷ *Vyriausybės nutarimas Dėl spaudos leidinių, turinčių erotinį pobūdį, apmokestinimo, taip pat erotinio pobūdžio kino filmų bei videoprogramų, kitų renginių viešo rodymo ir prekybos alkoholiniais gėrimais tvarkos*. 1991 m. gruodžio 20 d., Nr. 578. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6139/bayMnEFQkJ>

Sąjūdžio spauda, atsiradusi 1988 m. iš socialinio poreikio gauti atvirą informaciją apie visuomenės judėjimą, jo keliamus reikalavimus ar organizacinius sprendimus, kuriuos nutylėdavo ar iškreipdavo vadinamieji Lietuvos komunistų partijos „organai“ – žiniasklaidos priemonės, leistos LKP Centro komiteto (CK) ar kito lygmens komunistinės valdžios lėšomis, dar Nepriklausomybės skelbimo išvakarėse pritrūkdavo pakankamai išteklių išsilaikyti: pirma, brango popierius, o reguliarią tiekimą galėjo užtikrinti tik Lietuvos SSR Ministrų Taryba ir ji užtikrindavo pirmiausia minėtai LKP periodikai; antra, komunistinė spauda, siekdama išlaikyti auditoriją, ėmė keisti turinį ir poziciją, naudodamasi privilegijuota padėtimi rinkoje – ypač sėkmingi „Komjaunimo tiesos“, radijo stoties M-1, dalies rajoninių laikraščių kaitos atvejai; trečia, Sąjūdžio spauda pristigo žurnalistinio profesionalumo – ypač tada, kai auditorijoms prireikė ne tik deklaracijų, reikalavimų ir kritiškų pareiškimų, bet ir įvykių kronikos, reguliaraus naujienų pateikimo.⁸ Nacionalinės aprėpties „Respublikos“ dienraštį, įsteigtą 1989 m. Sąjūdžio tarybai besirengiant 1990-ųjų parlamento rinkimams, organizacija prarado perdavusi leidybos teises 3 asmenims – redaktoriams, ir netrukus dienraštis tapo itin kritiškas tos pačios tarybos atžvilgiu. Rinkimų kampanijoje Sąjūdžio žiniasklaida buvo, palyginus išteklius, silpna, tačiau 1989-ųjų pabaigoje nuo Sovietų Sąjungos Komunistų partijos atsiskyrusių Lietuvos komunistų kandidatai surinko mažiau balsų nei tikėjosi, nepaisant išryškėjusios lyderystės priešpriešos, kuri atsispindėjo žiniasklaidos pradėtuose skelbti reitinguose, pagal kuriuos LKP vadovas Algirdas Brazauskas buvo populiariausias nei Sąjūdžio pirmininkas Vytautas Landsbergis. Ir „Respublikos“, ir „Lietuvos ryto“ (iki 1990 m. – „Komjaunimo tiesos“) dienraščiai – nepaisant jų tarpusavio konkurencijos – tapo kritiški parlamentinės ir vykdomosios valdžios atžvilgiu; šį veiksnių tenka vertinti kaip vieną iš gilėjusio konflikto priežasčių, nors šiame straipsnyje neaptarinėsime tokių publikacijų turinio, nes tyrimo esmė – IP atspindėję sprendimai.

Jau 1990 m. kovo 10-ąją naujai išrinkto Lietuvos parlamento vadovybė ir Sąjūdžio kandidatų dauguma įgijo galių nustatant medijų statusą ir pradėjo nuo valstybinės radijo ir televizijos įmonės. Būtina pabrėžti, jog greta periodikos politinei vadovybei buvo itin svarbus šių nacionalinių priemonių valdymas, kadangi būtent jos buvo tiesiogiai pavaldžios parlamentui ir kurį laiką neturėjo konkurencijos formuojant viešąją nuomonę.

Valstybinis vaizdo valdymas

Reikšmingas ypatumas buvo formalus nacionalinio radijo ir televizijos komiteto pavaldumas parlamentui, kadangi buvusio „Lietuvos TSR radijo ir televizijos komiteto prie LTSR Ministrų Tarybos“ pirmininką turėjo iš naujo skirti Lietuvos Respublikos

⁸ Išsamiau: VAIŠNYS, Andrius. *Žurnalistikos potvynis: Lietuvos žiniasklaidos sistemos kaita 1986–1990*. Vaga, 2020, 480 p.

AT. Tai reikė, kad populiariausia medija turėjo būti ir buvo priklausoma nuo parlamentinės daugumos – ne tik nuo Vyriausybės vadovo. Kadangi televizija XX a. buvo įtakingiausia medija nuomonei formuoti, jos vadybai politinė valdžia skyrė išskirtinio dėmesio, juolab kad visiškai kito politinė santvarka, todėl jau nuo pirmų AT darbo valandų komiteto vadovo klausimas imtas intensyviai svarstyti ir viešai, ir ne viešai. Taigi pažvelgsime į esmines atsivėrusias problemas, turėdami mintyje, jog tuo metu Lietuvos televizija transliavo tik vieną programą, taip pat Lietuvoje buvo priimami du SSRS televizijos (vadinamosios sąjunginės) I ir II programos signalai bei pradėta retransliuoti Lenkijos televizijos (TVP) pirmoji programa, išjungus SSRS regioninės – Leningrado TV programos signalą.

Kovo 12 d. dvidešimt AT deputatų įteikė kreipimąsi Ministrei Pirmininkei Kazimira Danutei Prunskienei, prašydami pakeisti RTV komiteto pirmininką.⁹ Kovo 13 d. į AT darbotvarkę buvo įtrauktas nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio televizijos ir radijo komiteto pirmininko“ projekto svarstymas. Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) frakcijai priklausęs deputatas Vladimiras Beriozovas plenariame posėdyje įžiebė ginčą, kai pasakė: „(...) Atėjo galvą, kad atleidžiamas Televizijos ir radijo komiteto pirmininkas Šniukas¹⁰. Vienas kitas pradėjo kalbėti dėl to, kad jis yra komunistas. Jeigu taip, tai kokios mes galim tada ieškoti santarvės.“¹¹ Jis teigė tai išgirdęs iš žurnalistų: „Nori net visai „Panoramą“¹² uždaryti.“ AT Sąjūdžio centro frakcijos narys Vytenis Povilas Andriukaitis siūlė svarstyti, „kas yra Radijo ir televizijos komitetas, koks jo ryšys su depolitizacijos procesais, kaip toliau elgsis Domijonas Šniukas“. Taip ėmė atrodyti dar neįteisinta vadovo rinkimų konkurencija, nes parlamento vadybėje buvo svarstoma siūlyti rinkti televizijos ir radijo vadovu Algirdą Kaušpėdą, Kauno architektų sąjungos atsakingąjį sekretorių. Deputatas Kazimieras Uoka (Sąjūdžio frakcija), tarsi bandydamas paneigti V. Beriozovo nuogastavimus, jog siūlomas pakeitimas susijęs su priklausomybe LKP, pareiškė: „Noriu priminti, kad gerbiamas

⁹ „Mes, grupė Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatų, reiškiamo susirūpinimą padėtimi Radijo ir televizijos komitete, kurio veikla nedidina stabilumo ir rimties šiuo itin atsakingu Lietuvai laikotarpiu. Manytume, kad Radijo ir televizijos komitetui reikalingi naujai ir atsakingai mąstantys vadovai. Siūloma pakeisti dabartinį Lietuvos radijo ir televizijos komiteto pirmininką: A. Patackas, V. Terleckas, V. Žiemelis, V. Paliūnas, Z. Vaišvila, A. Januška, A. Karoblis, A. Saudargas, V. Povilionis, A. Ambrazevičius, V. Jarmolenka, V. Katkus, A. Taurantas, E. Jarašiūnas, R. Astrauskas, E. Gentvilas, S. Malkevičius, V. P. Plečkaitis, L. N. Rasimavičius, E. Zingeris, 1990 03 12“. AT kovo 13 d. posėdis. *Stenograma*. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=xqazk9nis&documentId=TAIS.251088&category=TAK>

¹⁰ Domijonas Šniukas paskirtas Lietuvos TSR valstybinio televizijos ir radijo komiteto pirmininku LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsaku Nr. XI-2795 1989 m. vasario 13 d.

¹¹ AT septintasis posėdis. *Stenograma*. 1990 03 13. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251088?positionInSearchResults=50&searchModelUUID=6676fe5c-58c7-40a4-ba0b-ee-2474ee1f9d>

¹² Lietuvos TV naujienų laida.

Kaušpėdas yra Komunistų partijos narys.¹³ Atvykęs į posėdį A. Kaušpėdas, atsižvelgdamas, jog nedalyvauja RTV vadovo pareigas einantis D. Šniukas, tuo metu atsisakė pretenduoti ir siūlė palaukti varžovo. Šios aplinkybės atskleidžia ne tik painų minėto nutarimo projekto rengimą, nulemtą parlamentinio darbo patirties trūkumo, siekio kuo greičiau pakeisti „netinkamą“ vadovą „tinkamu“, apskritai pritrūko konceptualios nacionalinio transliuotojo vizijos, apie kurią kaip visuomeninę nė nebuvo užsimeinama, kad ji atskleistų ne tiek valstybinį (pagal skiriamas lėšas), kiek visuomeninį nacionalinio RTV valdymo modelį. Ir tik paskyrimo konfliktiškumas paskatino deputatus diskutuoti apie nacionalinių transliuotojų vadybos patirtis kitose šalyse, apie jo struktūros keitimą, pavyzdžiui, dėl tarybos sudarymo; kilusi diskusija sugrįždavo prie spaudos laisvės sampratos, apibrėžtos minėtame straipsnio pradžioje įstatyme, pastebint vienintelę galimybę AT kištis į televizijos turinį – t. y. prireikus skelbti pareiškimus ar pranešimus – kaip pabrėžė LDDP frakcijai atstovavęs Česlovas Juršėnas.¹⁴ Galiausiai AT politinė dauguma priėmė kompromisą, nutardama, kad kandidatus į transliuotojo vadovus siūlys RTV komiteto valdyba, kurią sudaro politikai ir kultūros veikėjai.¹⁵ Ir RTV valdyba gegužės 8 d. kandidatu į generalinius direktorius vėl pasiūlė D. Šniuką. Pristatydamas šį kandidatą RTV valdybos pirmininkas Laimonas Tapinas kontekstui suprasti įvardijo svarbią aplinkybę: „Vis daugėja neretai ir ultimatyvią formą turinčių pareigūnų, deputatų, Ministrų Tarybos darbuotojų reikalavimų išėiti į eterį. Šitai sukeliama, sakyčiau, geroka dezorganizacija radijo ir televizijos veikloje, kuomet dėl to vadovai nelabai žino, ką transliuos vakare, nes tuojau pat gali atsirasti įvairių pakeitimų. Manytume, kad taip neturėtų būti, kad ar mūsų Valdyba, ar Aukščiausioji Taryba, ar kažkoks kitas organas turėtų išleisti kažkokį potvarkį, sukurti mechanizmą, reguliuojantį, kam iš valstybinės valdžios atstovų ir Vyriausybės, kokiais atvejais ir koku būdu yra suteikiamas eteris.“¹⁶ Jis teigė, kad telefonu RTV gauna valdžios nurodymų ką nors „išimti“ iš eterio arba ką nors pakeisti. Tačiau RTV valdyba nesiūlo jokio projekto, kurį galėtų svarstyti parlamentas kaip galimą nacionalinio transliuotojo valdymo modelį, todėl iš istorinės perspektyvos matyti, kad šios tuo metu populiariausios žiniasklaidos

¹³ AT septintasis posėdis. *Stenograma*. 1990 03 13. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251088?positionInSearchResults=50&searchModelUUID=6676fe5c-58c7-40a4-ba0b-ee2474ee1f9d>

¹⁴ AT šešioliktasis posėdis. *Stenograma*. 1990 03 22. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251068?positionInSearchResults=48&searchModelUUID=6676fe5c-58c7-40a4-ba0b-ee2474ee1f9d>

¹⁵ „Aputis Juozas, Balakauskas Osvaldas, Boruta Jonas, Butkus Edvinas, Brazys Romualdas, Jevdokimovas Michailas, Jokubėnas Algimantas, Kaušpėdas Algirdas, Kernagis Vytautas, Latėnas Algirdas, Leonavičius Bronius, Narbutienė Ona, Paliūnas Vytautas, Stoškus Krescencijus, Šniukas Domijonas, Tapinas Laimonas, Zaborskaitė Vanda“. *AT nutarimas Dėl Lietuvos radijo ir televizijos valdybos paskyrimo*. 1990 m. balandžio 3 d. Nr. I-106. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.289762?jfwid=j4ag1lea>

¹⁶ AT penkiasdešimt aštuntasis posėdis. *Stenograma*. 1990 05 08. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251005?positionInSearchResults=45&searchModelUUID=6676fe5c-58c7-40a4-ba0b-ee2474ee1f9d>

priemonės valdymas lipdomas iš pasiūlymų plenariniame posėdyje bei AT Švietimo, mokslo ir kultūros komisijoje; nes AT valdančioji dauguma atkakliai siekia vienintelio sutarto pagrindinio tikslo – pakeisti 1989-aisiais paskirtą Lietuvos radijo ir televizijos vadovą. Todėl šiuo klausimu išsiplėtojusi parlamentinė diskusija lemia skubų RTV statuto parengimą ir priėmimą – nedidelės imties dokumentą,¹⁷ kuriame buvo pasakyta: „Lietuvos radijo ir televizijos veiklos principai yra objektyvumas, demokratija, žodžio, kūrybos ir sąžinės laisvė. Radijas ir televizija veikia pagal Lietuvos Respublikos įstatymus, šį Statutą ir tarptautinius susitarimus dėl masinės komunikacijos.“¹⁸ Ten pat buvo nustatyta, kad RTV vadovauja valdyba ir generalinis direktorius, apibrėžtos tarybos funkcijos. Būdami dėmesingi teisės akto skaitytojai, rasime, kad jis iš esmės dera su Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymu: kadangi tai specialus teisės aktas, jame ir buvo pagilintos bent kai kurios jau į teisinę sistemą įvestos sąvokos ir sampratos. Kadangi aptariamoji RTV paskelbta valstybine žiniasklaidos priemone, glausta norma, jog „Lietuvos radijas ir televizija skelbia valstybės valdžios oficialius pranešimus, pateikia valdžios požiūrį į svarbiausius valstybės ir visuomenės gyvenimo dalykus“ to laikotarpio informacijos vadybos iššūkių kontekste vertintina kaip būtina sąlyga. Tačiau, užuot susitarusi ir nusprendusi, kaip „Lietuvos radijo ir televizijos laidoje turi teisę dalyvauti įvairių pažiūrų ir įsitikinimų žmonės, įvairių partijų, politinių ir visuomeninių judėjimų, organizacijų, tautinių ir religinių bendruomenių atstovai“, įrašydama tokį straipsnį AT sudarė galimybę reikšti pretenzijas įvairioms politinėms bei visuomeninėms grupėms. Tuo metu RTV komitetas beveik ištisai transliuodavo AT posėdžius, remdamasis kovo 13 d. priimtu AT pavedimu „spręsti Aukščiausiosios Tarybos sesijų transliavimo per televiziją ir radiją klausimus savo kompetencijos ribose, atsižvelgiant į Respublikos gyventojų pageidavimus, išskyrus tuos atvejus, kai Aukščiausioji Taryba priima atskirą nutarimą“.¹⁹ Viena vertus, teisės aktas tarsi leido spręsti RTV vadovybei, bet iš tikrųjų per radiją posėdžiai buvo transliuojami nuolat; tik rengiant minėtą statutą AT deputatai svarstė, ar kiekvieno posėdžio transliavimas turi naudoti, kaip antai gegužės pradžioje: „Mes turim nuspręsti, ar turi būti transliuojami šitie posėdžiai. Iš tikrųjų žmonės labai skundžiasi, kad mes antraeiliais klausimais užimame eterį“, – pareiškė Vytautas Plečkaitis.²⁰ Deputatas Stasys Malkevičius teigė,

¹⁷ Kovo 22 d. posėdyje D. Šniukas pasiūlė Švietimo, mokslo ir kultūros komisijai „parengti televizijos statusą“.

¹⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Dėl Lietuvos radijo ir televizijos statuto tvirtinimo. AT pirmininkas Vytautas Landsbergis, 1990 m. gegužės 10 d. Nr. I-208. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.208/NpAwmtNlEL?jfwid=-y8onxifsc>

¹⁹ AT nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos sesijų posėdžių transliavimo per Lietuvos televiziją ir radiją. 1990 m. kovo 13 d. Nr. I-19. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.90?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=c4d67316-1810-4d7f-8b83-1711ed31c79a>

²⁰ AT penkiasdešimt pirmasis posėdis. *Stenograma*. 1990 m. gegužės 2 d. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250966?positionInSearchResults=543&searchModelUID=ef19bdd3-3521-4d46-8c76-b6dbd61bbd67>

jog gaunąs „labai daug laiškų“, kuriuose gyventojai esą skundžiasi, kad AT posėdžių transliavimas galimai užgožia kitą teiktiną informaciją apie kitus įvykius, tad salėje vyksta ginčas. RTV komiteto Lietuvos radijas turėjo nuolatinę organizacinę problemą, kai AT deputatai posėdžio pradžioje sprendavo, ar jį transliuoti, ir tuomet radijo programų direkcija atitinkamai keisdavo laidų tinklą. Galiausiai galime pažvelgti į vieną AT posėdžio fragmentą, kaip, nepaisant balsų trūkumo priimant sprendimą dėl transliavimo, sukurta „telefoninio skambučio teisė“:

„PIRMININKAS.²¹ Taigi kas už tai, kad pavestume Lietuvos radijo ir televizijos komitetui transliuoti per radiją mūsų posėdį? Kas už? Prašau pakelti mandatus.

BALSŲ SKAIČIUOTOJAS. Už transliavimą – 49 deputatai.

PIRMININKAS. Kas prieš?

BALSŲ SKAIČIUOTOJAS. Prieš 5.

PIRMININKAS. Kas susilaikė?

BALSŲ SKAIČIUOTOJAS. Susilaikė 27.

PIRMININKAS. Prašom suskaičiuoti kvorumą. Bet kuriam sprendimui reikalingas kvorumas.

BALSŲ SKAIČIUOTOJAS. Kvorumas pakankamas – 98 deputatai. Yra nebalsavusių.

PIRMININKAS. Tam, kad būtų priimtas oficialus sprendimas, reikia daugiau kaip pusės balsų. Už tai, kad transliuotume per radiją, balsavo pusė. Primenu mūsų nutarimą, kad radijas renkasi pats, transliuoti ar netransliuoti, o jeigu mes balsuojame arba už tai, kad privalo transliuoti, arba kad neprivalo, tai turi vykdyti. Bet aš manau, kad galim paprašyti deputato V. Kvietkausko²², tarkim, kaip kolegos, paskambinti į radiją ir pasakyti, kad dauguma deputatų pasisakė už transliavimą. Manau, jie savo valia pasirinks transliavimą. Ar jūs galėtumėt tai padaryti? Ačiū.²³

Ir nors pirmą kartą RTV vadovo skyrimo procedūrą Lietuvos žurnalistų sąjungos (LŽS) sekretoriatas sukritikavo dar kovo 12 d., gegužės mėn. LŽS paskelbė naują, bet prieštaringą pareiškimą, ne tik kritikuodama, jog „parlamentinių debatų metu išryškėjo daugumos siekimas uzurpuoti spaudą, viešą žodį įvartyti į pasiskolintus iš Brežnevo²⁴ laikų rėmus“. Mat šį kartą LŽS iš tikrųjų gynė ne tiek televizijos ir žiniasklaidos poziciją, kiek deputatų neva profesinę teisę, kurie iki išrinkimo dirbo

²¹ Posėdžio pirmininkas Aleksandras Abišala.

²² Vytautas Kvietkauskas, AT deputatas, LRTK žurnalistas.

²³ AT penkiasdešimt penktasis posėdis. *Stenograma*. 1990 m. gegužės 4 d. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251002?positionInSearchResults=540&searchModelUID=ef19bdd3-3521-4d46-8c76-b6dbd61bbd67>

²⁴ Leonidas Brežnevas – Sovietų Sąjungos Komunistų partijos Centro komiteto generalinis sekretorius 1964–1982 m.

žurnalistinį darbą ir norėjo tai toliau derinti: „Žurnalistams-deputatams norima uždrausti profesiją vien todėl, kad jų nuomonė ne visada sutampa su daugumos pozicija.“²⁵ Nieko nesiūlydama, LZS vadovybė tiesiog parodė ryšį su kairiaisiais politikais, negebėdama atsiriboti nuo galimos įtakos ir subjektyviai traktuodama politiko galimybę dirbti žurnalistu. O priėmus RTV statutą tebevyko parlamentiniai ginčai ir politinė kova dėl generalinio direktoriaus: dauguma Sąjūdžio deputatų stengėsi išvengti ankstesnės valdžios paskirto kandidato, todėl po įvairių balsavimų – tiek Švietimo, mokslo ir kultūros komisijoje, tiek AT posėdyje – D. Šniukas nesulaukė pritarimo; galutinai jo kandidatūra buvo atmesta birželio 19 d. ir, vėl RTV valdybos pirmininkui L. Tapinui teikiant, generaliniu direktoriumi balsavimu paskirtas Skirmantas Jonas Valiulis.²⁶ Tačiau būtent AT deputatų diskusija su D. Šniuku yra politinės kovos liudijimas: kadangi dar RTV vadovo pareigas ėjęs kandidatas turėjo spręsti ekonominius klausimus su Maskva dėl atsiskaitymų už I ir II SSRS televizijos programų transliavimą, parlamento nariams rūpėjo, kodėl D. Šniukas vyko į Maskvą, kaip jis vertina Maskvos radijo retransliavimą radijo relinė linija per imtuvus, kurie buvo skirti skleisti tik SSRS radijo „Majak“, sąjunginio radijo programą (deputatas Rimvydas R. Survila, tremtinys, teigė, jog tokia informacijos sklaida yra prievartinė). D. Šniukas atsakė: „Kaip žinote, mes stagnacijos, stalinizmo ir kitais metais esame patyrę tą pjūklų džiržgenimą, kada Vakarai mums kalbėdavo ir mes trukdydavome, neleisdavome, išgirdę bausdavome žmones.“²⁷ Buvo juk baudžiama. Galima ir dabar taip elgtis. Bet aš nemanyčiau, kad tai tokia jau ugninga ir veiksminga propaganda, kad, ją išjungdami ar trukdydami, kažką pasiektume. Manychiau, tik smalsumą padidintume, bent mano toks asmeninis požiūris. Tegu šneka.“²⁸ Tenka priminti, jog tuo metu, AT paskelbus apie Nepriklausomos valstybės atkūrimą, SSRS jau vykdė intensyvų informacinį karą prieš Lietuvą. Kita vertus, RTV generalinio direktoriaus paskyrimas ir pirmųjų teisinių principų, reglamentavusių RTV valdymą, suformulavimas rodo dar buvus palyginti stiprų siekį turėti priklausomą nuo parlamentinės daugumos vadovą; šios nuostatos nebuvo atsisakyta dar daugiau kaip dešimtmetį. Tuo metu politikai manė, kad, įsiūlydami televizijos tinklėlyje turėti po valandą laidos kiekvienai parlamentinei partijai, geriau pasieks rinkėjus. Ši nuostata buvo visiškai įgyvendinta valstybinio laikraščio atžvilgiu.

1991-aisiais Gedimino Vagnoriaus vyriausybė įsteigė dar dvi valstybines televizijas. Pirmiausia – Rytų Lietuvos televiziją, kurios tikslas, apibrėžtas nuostatuose, buvo

²⁵ Dar kartą apie spaudos laisvę: Lietuvos žurnalistų pozicija. *Lietuvos rytas*, 1990-05-18.

²⁶ Dėl šio kandidato, VU žurnalistikos studijų programos dėstytojo, tuo metu buvo tartasi ir bendrame Vilniaus universiteto dviejų katedrų – RTV žurnalistikos ir Spaudos žurnalistikos – pasitarime, tačiau turinys, aptariant AT ginčų aplinkybes bei siūlomą kandidatą, nebuvo protokoluojamas.

²⁷ Kalbama apie tyčinius techninius Vakarų radijo stočių – *Amerikos balso*, *Laisvės*, *Laisvosios Europos*, *Vatikano radijo* laidų trikdžius sovietmečiu.

²⁸ AT aštuoniasdešimt ketvirtasis posėdis. *Stenograma*. 1990 06 19. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251300?positionInSearchResults=39&searchModelUID=6676fe5c-58c7-40a4-ba0b-ee2474ee1f9d>

„rinkti ir platinti informaciją apie Pietryčių Lietuvą, jos problemas, aiškinti šio regiono gyventojams Lietuvos Respublikos įstatymus, Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos politiką, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimus, teikti informaciją apie Lietuvos Respublikos ir užsienio svarbiausius įvykius“.²⁹ Vėlesniu nutarimu – Valstybinę ekonominių ir komercinių televizijos laidų direkciją, patvirtindama jos nuostatus, kuriuose buvo apibrėžtas tikslas – „supažindinti visuomenę su Lietuvos Respublikos ekonominiu gyvenimu, populiariai aiškinti Lietuvos Respublikos įstatymus ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimus, socialinės ir ekonominės reformos klausimus, propaguoti valstybinio turto privatizavimą“.³⁰ Tiksliau tariant, šiuo atveju Vyriausybė įsisteigė specializuotus kanalus neproporcingai paskirstydama išteklius, tarsi valstybės biudžetui nepakaktų išlaikyti Lietuvos radijo ir televizijos. Juos abu – vien tik sprendžiant iš nuostatų turinio – galima apibūdinti kaip propagandos priemonių kūrimą; juolab kad šie sprendimai priimti žlugus prokomunistinių sovietinių jėgų pučui Maskvoje. Abu kanalai transliavo laidas laikinai – iki 1993 m. Šių televizijų steigimas liudija laisvą Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymo interpretavimą ir požiūrį, kad neva kryptingu informavimu būtų galima demokratinėje šalyje suformuoti valdžiai tinkamą, palankią nuomonę.

Populiariausios žiniasklaidos priemonės – Radijo ir televizijos komiteto veiklą trumpai buvo sutrikdę sovietų okupantai: pabrėžtina, jog nė vienas RTV eterio darbuotojas, kai RTV pastatas ir Vilniaus TV bokštas buvo užgrobti, nesutiko jiems tarnauti. RTV įmonė, okupaciniu laikotarpiu net ir veikdama skirtingose vietose, buvo palyginti savarankiška ieškodama veiklos formų ir sprendimų, kadangi parlamento vadovybė tiesiogiai nebūtų galėjusi užtikrinti nei saugumo, nei techninio aprūpinimo, tačiau ir pasibaigus sovietinės valdžios, jos kariuomenės vykdytai okupacijai, išlaikė tą patį valdymo modelį. 1992-aisiais valstybinėje televizijoje kilo konfliktas dėl laidų turinio, kai institucijoje susidūrė skirtingi požiūriai į politikos įvykių pateikimą: TV režisierius Virgilijus Kubilius paskelbė bado streiką ir premjeras G. Vagnorius kreipėsi „į bado streiko dalyvius“ pareiškimu: „Tenka pripažinti, jog kai kurie Lietuvos radijo ir televizijos vadovai nepakankamai suvokia permainų laikmečio keliamų problemų svarbą, nušviesdami jas nejaučia savo, kaip masiškiausių informacijos priemonių atstovų, atsakomybės“ ir paragino nutraukti bado akciją.³¹ AT iškvietė RTV valdybos pirmininką L. Tapiną pasiaiškinti, kuris pacitavo V. Kubiliaus reikalavimus³² ir paaiškino, kodėl atsisakė juos vykdyti. Jis taip pat pabrėžė, jog

²⁹ *Vyriausybės nutarimas Dėl valstybinės televizijos direkcijos „Rytų Lietuvos televizija“ nuostatų patvirtinimo*. 1991 m. rugpjūčio 29 d., Nr. 368. Prieiga per internetą: <https://www.infolex.lt/teise/Default.aspx?id=7&item=doc&AktoId=81937>

³⁰ *Vyriausybės nutarimas Dėl Valstybinės ekonominių ir komercinių televizijos laidų direkcijos nuostatų patvirtinimo*. 1991 m. gruodžio 16 d., Nr. 556.

³¹ Kreipimasis į bado streiko dalyvius. *Lietuvos aidas*, 1992-03-06. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6117?jfwid=pd6eq4iy1>

³² „Lietuvos radijas ir televizija juodina nepriklausomybės idėjas, diskredituoja valstybės institucijas, dangsto korupciją, skatina bandos instinktą, vykdo valstybę griaunančią veiklą, tyčiojasi iš kilnių idealų.

esą „Lietuvos valstybės laikraštis „Lietuvos aidas“ veda nuolatinę, gerai apgalvotą ir labai negražią politiką, akciją prieš Lietuvos radijo ir televizijos valdybą“, taip pat pripažino kritiką žurnalistės Nijolės Steiblienės vestai laidai „Labas rytas“: „Joje vedėja pademonstravo vis dėlto gana žemo lygio profesionalumą tiek kalbos prasme, tiek kitom prasmėm.“ AT sudarė komisiją RTV „valdybos ir direkcijos veiklai įvertinti“,³³ o režisierius sustabdė akciją ir buvo išvežtas į ligoninę.

Radijo ir televizijos įmonės vidaus ginčus, išplitusius į žiūrovų bei klausytojų auditorijas, lėmė dvi priežastys: skirtingi požiūriai į įvykių pateikimą pagal darbuotojų įsitikinimus bei patirtis, kadangi žiniasklaidos priemonė neturėjo įdiegusi objektyviais kriterijais grįstos vidaus vertinimo (atestacijos) tvarkos; politinė valdžia buvo vertinama kaip galimas konfliktų arbitras. Vis dėlto ši įmonė turėjo išskirtinį privalumą rinkoje: ji galėjo sparčiausiai ir plačiausiai perduoti naujienas; kitaip tariant, politinei valdžiai buvo atskaitingas palyginti įtaigiausias medijų kanalas, todėl jai nebuvo objektyvaus poreikio plėsti valstybinės žiniasklaidos išteklius. 1992-ųjų pabaigoje naujas parlamentas – VI Seimas paskyrė naują RTV vadovą, nekeisdamas šios žiniasklaidos priklausomybės.

Valstybinės žurnalistikos link

Žiniasklaidos priemonės, remiantis minėtu Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymu, 1990-aisiais galėjo steigti bet kuris fizinis ar juridinis asmuo – taip pat ir valstybės institucija („organizacija“). Be to, neribota galimybė valstybės institucijoms steigti žiniasklaidos priemones tam tikra dalimi prieštaravo įstatymo principui, jog kišimasis į žiniasklaidos veiklą „rengiant ir skleidžiant informaciją yra neleistas“. Tokia norma lėmė netolygų finansinių išteklių paskirstymą ir kontrolę. Juolab kad įstatyme buvo aprašytos tik žurnalisto pareigos, bet ne leidėjo, todėl svarbu pastebėti, kaip buvo skiriama parama, ar ir kuo motyvuojama. Net atskirų valstybės institucijų nuostatuose buvo numatytos periodinės spaudos leidybos funkcijos, pavyzdžiui, Krašto apsaugos departamentas turėjo teisę „steigti įstatymų nustatyta tvarka laikraščius, žurnalus ir kitas masinės informacijos priemones“,³⁴ o Spaudos

Lietuvos radijas ir televizija specialiai įveda daugybę politinių laidų, kad persisotinę tomis laidomis Lietuvos žmonės apskritai nusigręžtų nuo politikos. Programas kontroliuoja ta pati, tik rafinuotesnė (čia visur cituoju) raudonoji cenzūra, šiandien raudonųjų kraugerių nebaigtą nuodijimo darbą kur kas rafinuočiau tęsia Aukščiausiosios Tarybos patvirtinta RTV valdyba.“ AT posėdis. *Stenograma*. 1992-03-17. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251362?positionInSearchResults=9&searchModelUUID=290712a6-627b-4fd1-a9ed-d1c275ebe02f>

³³ AT nutarimas dėl komisijos sudarymo Lietuvos radijo ir televizijos valdybos ir direkcijos veiklai įvertinti. 1992-03-17.

³⁴ Nutarimas Dėl Krašto apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos vyriausybės nuostatų patvirtinimo. 1991 m. rugsėjo 27 d., Nr. 395. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15590?jfwid=2r1mqc5e>

departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuostatuose, nors jo paskirtis iš esmės buvo organizacinė aprūpinant leidėjus reikalingais leidybai ištekiais, įrašyta: „Leidžia periodinius ir neperiodinius valstybinius leidinius.“³⁵ Šis departamentas, kol nebuvo likviduotas, gaudavo pavedimų rengti renginius aprūpinant jų dalyvius informacija ir periodikos produkcija, kaip antai Lietuvos kaimo žmonių suvažiavimo atveju buvo nurodyta „organizuoti suvažiavimo dalyviams žemės ūkio ir grožinės literatūros, laikraščių bei žurnalų pardavimą“.³⁶ Tuo metu valstybinė įmonė „Lietuvos spauda“, taip pat „Lietuvos paštas“ turėjo tiesioginę paskirtį platinti spaudą, tačiau viena Ryšių ministerijos funkcijų taip pat buvo periodinių leidinių platinimas.³⁷

Politinių valdžių „masinės informacijos“ samprata periodinės spaudos atžvilgiu atsiskleidė priimant sprendimus, kuriais jos siekė valstybinės įtakos to laikotarpio kintančiam žiniasklaidos modeliui; turinį keitusi buvusi komunistinė žiniasklaida, reaguodama į politinius sprendimus, kuriuos aptarsime, ėmė laikytis AT atžvilgiu vis labiau kritiško požiūrio.

Po rinkimų Sąjūdžio dominuojama AT paveldi nacionalinio lygmens periodiką – „Valstiečių laikraštį“, dienraščius „Kurier Wileński“ (vasario mėn., LKP CK leidus, pakeitusį pavadinimą iš „Czerwony sztandar“) ir rusų kalba „Sovetskaja Litva“ – kadangi jų priklausomybė sovietų propagandos ir agitacijos sistemoje buvo trejopa ir kiekvienas iki 1989 m. pabaigos buvo įvardytas kaip „Lietuvos KP CK, LTSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo, LTSR Ministrų Tarybos organas“. Toks „organas“ buvo ir „Tiesa“, po LKP suvažiavimo 1989 m. pavadinta minėtų trijų valdžios įstaigų laikraščiu, o nuo 1990 m. vasario 24 d. buvo skubiai reformuota į „Lietuvos komunistų partijos leidinį“, kad jis neatitektų AT ir Vyriausybei.

Netrukus galime pastebėti, kaip dviejų naujų pagrindinių Lietuvos Respublikos valdžių – parlamento ir Vyriausybės, suformuotos 1990 m. kovo 10 d. – balandžio 3 d., vadovybės imasi IP periodinės spaudos atžvilgiu, taip pat turėdamos tikslą daryti poveikį žiniasklaidos turiniui, nors ir neturėdamos aiškiai apibrėžtų koncepcijų.

AT prezidiumas pirmiausia pakeitė disponuojamo periodinio leidinio „Sovetskaja Litva“ pavadinimą į „Echo Litvy“,³⁸ po to ėmėsi jam pavaldžių leidinių struktūros ir turinio formavimo. AT prezidiumas nutarė kovo 15 d. reorganizuoti „Valstybės žinių“ laikraštį, kuris buvo skirtas skelbti teisės aktus, supažindinti su valdžios sprendimais: iš pradžių jį pavertė dienraščiu, bet kiek vėliau, balandį, atsižvelgdamas į tai, kad šis

³⁵ *Nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės departamentų pagrindinių funkcijų*. 1990 m. gegužės 17 d., Nr. 155. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3509/amUZpJFhZE>

³⁶ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkis*. 1990 m. spalio 1 d. Nr. 237p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3821?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=c4d67316-1810-4d7f-8b83-1711ed31c79a>

³⁷ *Nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos ministerijų pagrindinių funkcijų*. 1990 m. gegužės 17 d., Nr. 154. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3508?jfwid=191fum84qn>

³⁸ *AT Prezidiumo nutarimas Dėl „Sovetskaja Litva“ laikraščio pavadinimo pakeitimo*. 1990 m. kovo 15 d., Nr. I-28. Prieiga per internetą: <https://www.infolex.lt/teise/Default.aspx?id=7&item=doc&AktoId=114515&nr=228470>

nutarimas esą „per lėtai įgyvendinamas“ ir kad „Lietuvos piliečiai negali gauti operatyvios bei išsamios informacijos apie valstybės gyvenimą“, nutarė „laikraštį „Valstybės žinios“ reorganizuoti į *valstybinį laikraštį* (visiškai išlaikomą valstybės biudžeto lėšomis) ir vadinti jį „Lietuvos aidu“.³⁹ Minimū AT nutarimu paskirtas ir redakcijos vadovas – Saulius Stoma.⁴⁰ Tuo nutarimu AT vadovybė *pavedė* Ministrų Tarybai skirti lėšų „redakcijos įkūrimui ir gegužės mėnesį aprūpinti redakciją reikalingomis patalpomis, technika, baldais, inventoriūmi bei medžiagomis, taip pat garantuoti spaustuvės paslaugas“. Šiam dienraščiui leisti Vyriausybė skyrė 475 tūkst. rublių⁴¹ dotaciją („iš to skaičiaus 261 tūkst. rublių inventoriui įsigyti“)⁴² ir patalpas greta Aukščiausiosios Tarybos (dabar – III Seimo rūmai). Dienraščio redakcijai buvo priskirtas tarnybinis automobilis ir vairuotojas, išlaikomas valstybės biudžeto lėšomis;⁴³ kaip ir „Kurier Wileński“, „Echo Litvy“ redakcijų vadovams bei jų pavaduotojams, „Lietuvos aidu“ vyriausiajam redaktoriui taip pat įvesta vyriausybinių ryšio telefono linija⁴⁴, kadangi šių laikraščių vadovai Vyriausybės potvarkiu buvo prilyginami valstybės pareigūnams.

Argumentai, jog neva piliečiai negali gauti išsamios informacijos, tuo laikotarpiu atspindi politinį požiūrį – jie nėra grįsti apklausomis ar tyrimais apie tai, ar visuomenė gauna pakankamai informacijos.⁴⁵ Antai vos išrinkus AT pirmininku V. Landsbergį, imti rinkti gyventojų parašai siekiant, kad pirmininkas būtų pakeistas pasirašiusiųjų simpatizuojamu A. Brazausku: šis veiksmas liudijo visuomenės supriešinimą. Vis dėlto kovo 16 d. LKP paskelbė kreipimąsi, ragindama gyventojus pasitikėti parlamentu ir įspėdama, jog „parašų rinkimas galėtų atsiliiepti Lietuvos nepriklausomybės stiprinimui“ – jį išspausdino „Tiesa“.⁴⁶ Gegužės 2 d. V. Landsbergis, AT posėdyje apžvelgdamas politinius įvykius, teigė pasigedęs žiniasklaidos priemonėse paskelbto bendro Prancūzijos prezidento ir Vokietijos kanclerio laiško Lietuvos AT pirmininkui ir atskleidė visuomenės informavimo sampratą: „(...) mes šiandieną gyvename gana keistoje visuomenėje: Aukščiausioji Taryba ir Ministrų Taryba neturi

³⁹ AT Prezidiumo nutarimas *Dėl laikraščio „Valstybės žinios“ reorganizavimo*. 1990 m. balandžio 30 d. Nr. I-175.

⁴⁰ Iki paskyrimo – pagal išsilavinimą architektas, „Literatūros ir meno“ savaitraščio publicistas, Sąjūdžio steigiamojo suvažiavimo (1988) delegatas, atkurtos Krikščionių demokratų partijos narys, vienas iš laikraščio „Šiaurės Atėnai“ (1990) steigėjų.

⁴¹ 1 rublis = 16 JAV centų.

⁴² Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkis. 1990 m. birželio 5 d. Nr. 163p.

⁴³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės aparato autoūkio tarnybinių lengvųjų automobilių, aptarnaujančių ministerijų, departamentų ir kitų valstybinių tarnybų centrinio aparato darbuotojus, skaičius. Potvarkis dėl 1991 m. kovo 19 d. potvarkio Nr. 144p pakeitimo 1991 m. lapkričio 19 d. Nr. 867p.

⁴⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkis. 1991 m. kovo 7 d. Nr. 116p.

⁴⁵ Kaip svarbią aplinkybę kontekstui suvokti reikia priminti, kad, vos tik AT pirmininku buvo išrinktas V. Landsbergis, Lietuvos visuomenė skilo, pradėjus rinkti gyventojų parašus, kad pirmininkas būtų pakeistas pasirašiusiųjų simpatizuojamu A. Brazausku.

⁴⁶ Brangieji Lietuvos žmonės! *Tiesa*, 1990 03 16, Nr. 63 (14282).

savo dienraščio,⁴⁷ o politinių grupių laikraščiai pasirenka, ką jiems spausdinti, o ko nespausdinti, o Aukščiausiosios Tarybos deputatus arba kupiūruoja, arba perpasakoja.⁴⁸ Iš tikrųjų ši citata parodo kelias išvalgas: AT vadovas nevertina „Valstiečių laikraščio“, „Kurier Wileński“, „Echo Litvy“ kaip „savo“, t. y. parlamentinių dienraščių. Šis nepasitikėjimas turi pagrindo prisimenant jų turinį 1988–1990 m.; be to, dienraštis „Kurier Wileński“ (buvęs „Czerwony Sztandar“) dargi savotiškai interpretavo *Aktą dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo*, kurį kovo 13 d. publikavo tarp kitų AT priimtų teisės aktų pavadinimu „Aktas nepriklausomos Lietuvos Valstybės atkūrimo klausimu“.⁴⁹

Tačiau, suvokiant žurnalistikos prigimtį, kuri sunyktų, jei medijos visus politikų reikšmingais įvertintus dokumentus publikuotų ištisai, pastaba dėl laiško ar bet kurio kito šaltinio nebūtų teisinga, neįvertinus, jog Vyriausybei pavaldi Lietuvos telegramų agentūra ELTA minimą laišką buvo išplatinusi, taip pat išplatino atsakymą, kurios santrauką publikavo dienraščiai, pavyzdžiui, „Tiesa“: „Atsakymas H. Koliui ir F. Miteranui.“⁵⁰ Be to, informacijos „perpasakojimas“ – tai iš tikrųjų žurnalistų ir redaktoriaus profesionalios informacijos atrankos kriterijų nulemtas rezultatas.

Tuo Lietuvos valstybės atkūrimo laikotarpiu itin daug reikšmės buvo teikiama XX a. tarpukario valstybės tęstinumo simboliams (ryškiausias – kai AT 1990 m. kovo 11-ąją buvo nusprendusi kuriam laikui, iki priimant laikinąją Pagrindinį įstatymą, „sugražinti“ nedemokratiškai priimtą 1938-ųjų Konstituciją,⁵¹ veikusią plačios cenzūros sąlygomis). AT Prezidiumui pasirinkus „Lietuvos aidą“ pavadinimą, irgi parodytas ryšys su periodiniu leidiniu, kuris turėjo dvejopą istorinį vaidmenį 1917–1918 ir 1928–1940 m.⁵² „Valstybės laikraščio“ paantraštė, perimta iš 1917-ųjų, atrodė dviprasmiškai 1990-aisiais: XX a. pradžioje laikraščio steigėjų – Vilniaus konferencijos organizacinio komiteto narių tokia paantraštė buvo pasiūlyta kaip valstybės siekinys, nes jos dar apskritai nebuvo net paskelbta.

Akivaizdu, jog AT vadovybė nenorėjo sieti savo IP su komunistinės spaudos modelio tradicija, pagrįstai manydama, jog visuomenės auditorijoms reikia pateikti

⁴⁷ „Lietuvos aidas“ Nr. 1 (5547) pasirodė 1990 05 08. Jame publikuotas minimas visas AT pirmininko pranešimas.

⁴⁸ Vytauto Landsbergio pranešimas: AT penkiasdešimt pirmasis posėdis. *Stenograma*, 1990 m. gegužės 2 d. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250966?positionInSearchResults=543&searchModelUUID=ef19bdd3-3521-4d46-8c76-b6dbd61bbd67>

⁴⁹ Akt Rady Najwyższej Republiki Litewskiej w sprawie odrodzenia niepodległego Państwa Litewskiego. *Kurier Wileński*, 1990 03 13, Nr. (11311).

⁵⁰ *Tiesa*, 1990 05, Nr. 100 (14319).

⁵¹ *Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo*. 1990 m. kovo 11 d., Nr. I-13.

⁵² Iš pradžių 1917 m. rugsėjį jis įsteigtas iniciatyvinės Vilniaus konferencijos grupės narių jai pasirengti, vėliau tapo Lietuvos Tarybos oficiozu įgyvendinant „Valstybės laikraščio“ idėją; kitu tarpsniu – nuo 1928 m. tautininkų vyriausybės atkurtas kaip „tautinės minties dienraštis“ ir ėjo iki 1940 m. SSRS įvykdytos okupacijos.

žinias apie valstybės atkūrimo įvykius. Vis dėlto esminę problemą lėmė kiti AT sprendimai, kurie atskleidžia, ką AT interpretavo kaip naujienas.

Kodėl gi AT Prezidiumas 1991-ųjų sausį nutarė ne tik panaikinti dienraščio redakcijos „užmokesčio fondo apribojimą“, bet ir įpareigojo Spaudos departamentą prie Vyriausybės „sudaryti sąlygas „Lietuvos aid“ laikraščiui nuosekliai pereiti prie 16 puslapių apimties“⁵³? Čia esminis dalykas – turinio imtis. Jau gerokai anksčiau Prezidiumas buvo priėmęs nutarimą jam pavaldžiuose dienraščiuose – minėtame „Lietuvos aide“, taip pat „Echo Litvy“ ir „Kurier Wileński“ – skelbti priimtus įstatymus „kitą dieną po dokumentų įteikimo redakcijoms“.⁵⁴ Negana to, AT ir AT Prezidiumas kitais teisės aktais bei norminiais dokumentais, kaip antai Tarptautinių sutarčių įstatymu, AT reglamentu, AT deputatų darbo sąlygų nuostatais, nutarė, jog minėtuose dienraščiuose skelbiami teisės aktų projektai, „oficialūs pranešimai apie Aukščiausiosios Tarybos ar jos padalinių posėdžius“, kuriuos rengė AT Informacijos skyrius, „iš užsienio gautų aukų suvestinės“, „žinios apie Aukščiausiosios Tarybos posėdžiuose skelbtų balsavimų metu nedalyvaujančius deputatus“, „Aukščiausiojo teismo teisėjų kandidatūros“, ratifikuotos ir patvirtintos tarptautinės sutartys, nors tuo pat metu jau buvo leidžiamas periodinis leidinys teisės aktams skelbti „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios“. O Vyriausybė buvo nutarusi įpareigoti žemės ūkio produkcijos supirkimo organizacijas, kad žiniasklaidos priemonėse – Lietuvos radijuje ir televizijoje, laikraštyje „Lietuvos aidas“, regionų laikraščiuose skelbtų superkamąsias kainas „ne trumpesniai kaip 10 dienų laikotarpiui, išskyrus tuos atvejus, kai mažinamos kainos“⁵⁵, taip pat, kad „Ekonomikos ministerija turi kas ketvirtį valstybės laikraštyje „Lietuvos aidas“ skelbti duomenis apie kontrolines prekių kainas Vakarų rinkoje“.⁵⁶ Tokios plačios imties nurodymai iš esmės žlugdė dienraščio paskirtį, iškreipiant žurnalistikos funkcijas, nes valdžia nustatė išplėtotas sąlygas formuodama periodinio, naujienoms pateikti skirto leidinio turinį.

Kita kišimosi į turinį aplinkybė – nurodymai, kokios formos, kokią poziciją atspindinčią informaciją skelbti dienraštyje. Dokumentai liudija, kaip politikai formuodavo turinį reaguodami į kai kurias publikacijas; antai AT Prezidiumas nutarimu įpareigojo „Lietuvos aid“ vyriausiąjį redaktorių S. Stomą „nedelsiant išspausdinti laikraštyje Memorandumą dėl būtinumo atstatyti Lietuvos Respublikos ir Tarybų Socialistinių

⁵³ Lietuvos Respublikos AT prezidiumo nutarimas dėl „Lietuvos aid“ laikraščio. 1991 m. sausio 30 d., Nr. I-1017.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos AT prezidiumo nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimtų įstatymų skelbimo. 1990 m. rugsėjo 24 d., Nr. I-597.

⁵⁵ Nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1992 m. sausio 3 d. nutarimo Nr. 1 papildymo ir dalinio pakeitimo. 1992 m. sausio 20 d., Nr. 29.

⁵⁶ 1) Vyriausybės potvarkis 1992 m. gegužės 26 d., Nr. 512p; 2) Nutarimas 1992 m. birželio 5 d., Nr. 429 Dėl Lietuvos Respublikos prekių eksporto į Europos ekonominės bendrijos valstybes kvotų įsigijimo konkurso nuostatų.

Respublikų Sąjungos teisinius tarpvalstybinius santykius⁵⁷, vėliau jau AT protokoliniu nutarimu netgi parlamento posėdyje nutarta „apsvarstyti klausimą dėl „Lietuvos aido“ laikraštyje paskelbtos Lietuvos laisvės lygos konferencijos rezoliucijos“, pakviečiant į posėdį vyriausiąjį redaktorių, išklausant susijusios Krašto apsaugos ministerijos ir Valstybės saugumo departamento informacijos⁵⁸. Politikai, neįvertindami paskelbtos informacijos iš tolimesnės perspektyvos, manė, kad būtina nedelsiant reaguoti į nepatikusią publikaciją ir publikuoti tai, kas neva politiškai „teisinga“.

Įpareigodamas publikuoti teisinius dokumentus ir politinius pareiškimus, AT Prezidiumas netiesiogiai susiaurino dienraščio žurnalistikos plotą – veik iki trečdalis laikraščio imties. „Lietuvos aido“ turinys – atskiros analizės vertas objektas, čia tereikėtų pastebėti, jog nuo pat pirmo numerio naujiena buvo identifikuojama su teisės aktų priėmimu arba politikų pasisakymais; nesant nuoseklios periodinio leidinio struktūros, pastovių rubrikų, negalima suprasti redakcinės politikos ir naujienų atrankos kriterijų.⁵⁹ Kadangi profesionali žurnalistika nesuderinama su politiniais nurodymais, ką publikuoti (nereikėtų painioti šios pastabos su redakcine politika bei pasaulėžiūros raiška), naujai įsteigtas oficiozas, turėjęs tapti naujienų kūrimo ir nuomonės formavimo lyderiu, tokią perspektyvą iš karto prarado, todėl jo nė negalima lyginti nė su 1928–1940 m. to paties pavadinimo vyriausybinio dienraščiu, turėjusiu po 2 laidas per dieną, kuriose prioritetą buvo teikiamas Lietuvos bei užsienio įvykių naujienoms (net ir atsižvelgiant į išankstinę bei pasekminę spaudos cenzūrą 1926–1940 m.). Taigi lėšos, skirtos formuoti IP spaudos rinkoje, neturėjo efekto, kad dienraštis būtų tapęs naujų laikų žurnalistikos pavyzdžiu ir – tikėtina – dešinėsios pasaulėžiūros auditorijų leidiniu, kuris būtų buvęs pajėgus tokią universalią skaitytojų auditoriją ir plėsti, ir auginti. Ir kadangi dienraštis negalėjo patenkinti įvairių frakcijų požiūrio į informacijos atranką, 1992 m. vasarį Sąjūdžio centro frakcija parengė projektą pakeisti vyriausiąjį redaktorių; „Lietuvos aidas“ ne tik paskelbė šį projektą tarsi priimtą AT nutarimą⁶⁰, bet ir surengė skaitytojų akciją vadovui palaikyti publikuodamas atitinkamo turinio laiškus.⁶¹

„Lietuvos aidas“ iki 1992 m. rudens naudojosi ne tik finansine privilegija gauti aprūpinimą iš valstybės biudžeto lėšų, bet ir būti aprūpintam popieriumi tada, kai rinkoje jo apskritai trūko. „Lietuvos ryto“ dienraštis yra paskelbęs pareiškimą, jog

⁵⁷ AT Prezidiumo nutarimas Dėl įpareigojimo „Lietuvos aido“ laikraščiui. Pirmininko pavaduotojas Č. V. Stankevičius. 1991 m. gegužės 8 d., Nr. I-1301.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos protokolinis nutarimas. 1991 m. gegužės 7 d., Nr. I-1280.

⁵⁹ Tektų pastebėti, kad, išskyrus interviu, apžvalgą, ataskaitą ir straipsnį, laikraštis aptariamam laikotarpiui neturėjo žanrų įvairovės (žinučių, reportažų, korespondencijų – arba žanrų rūšys būdavo painiojamos, pavyzdžiui, klaidingai straipsnį vadinant reportažu); nemažai pavadinimų primena buvusio LKP CK dienraščio „Tiesa“ publicistikos redagavimą, antai: „Būkime patys savimi“, „Ar bus derlinga kultūros žemė?“, „Ji gimsta vienvėde“, „Keli požiūriai į vieną problemą“ (1990, Nr. 5); laikraštis ėmė skelbti ne po vieną, bet po kelis pamokslaujamo (pamokomo) turinio redakcinius straipsnius.

⁶⁰ Lietuvos aidas, 1992-02-28.

⁶¹ Nelieskite „Lietuvos aido“. Lietuvos aidas, 1992-03-05.

„valstybės laikraštis“ gaudavo popieriaus iš valstybinės įmonės „Spauda“ nepaisant įsiskolinimo, nors tuo metu komercinės įmonės negalėdavo jo įsigyti.⁶² Netrukus atskleista aplinkybė, kad Kultūros ir meno taryba prie Kultūros ir švietimo ministerijos yra sudariusi Valstybinį užsakymą vykdančių laikraščių ir žurnalų sąrašą⁶³; apie tai paskelbęs dienraštis gavo pasiteisinančių asmenų – minėtos tarybos pirmininko Vytauto Kubiliaus ir ministerijos pareigūno Valdo Petrausko atsakymus, jog sąrašas tik „formalus“, tačiau nesužinojo, kas suformulavo valstybinį užsakymą.

Po VI Seimo rinkimų 1992-aisiais „Lietuvos aidas“ deklaravo esąs „opozicijos laikraštis“: publikacijoje, aprašančioje V. Landsbergio susitikimą su redakcijos darbuotojais, pranešama, jog AT pirmininkas taip pavadino jo iniciatyva įkurtą dienraštį, pasiūlydamas sukurti „alternatyvią spaudos platinimo agentūrą, atgaivinti „Sąjūdžio“ spaudos kioskus, steigti šalia „Lietuvos aido“ mažesnius „aidelius“, kaip „yra steigiami „ryteliai““.⁶⁴

Trečias medijų rinkos dalyvis greta radijo ir televizijos bei periodinės spaudos valstybinio žiniasklaidos reguliavimo lauke buvo minėta Lietuvos telegramų agentūra, sovietiniu laikotarpiu glaudžiai susijusi su Maskvos TASS; perėmusi ją naujoji K. D. Prunskienės Vyriausybė patvirtino nuostatus, kuriuose apibrėžtas statusas: „Lietuvos telegramų agentūra (ELTA)... yra valstybinė tarnyba prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Pagal savo kompetenciją ji vykdo masinės informacijos priemonės funkcijas.“⁶⁵ Nuostatai numatė agentūrai galimybę gauti pajamų už informacines paslaugas bei leidybą, taip pat buvo numatyta: „Valstybinės reikšmės programos gali būti finansuojamos iš Lietuvos valstybės biudžeto.“ Taigi valdžios turėjo palyginti plačiai užtikrintą informacijos sklaidą: naujienų agentūrą, radiją ir televiziją, naują dienraštį. Šie faktai verčia priminti iš dalies aptartas kontekstines aplinkybes, jog AT, skleisdama informaciją (ypač parlamento vadovybė), galėjo pasiekti palyginti plačias auditorijas, o dėl politinių pozicijų ar nuomonių skirtumo pateikti paaiškinimus žurnalistams spaudos konferencijų arba interviu metu. Tačiau ir įstatymų leidžiamoji, ir vykdomoji valdžia stengėsi daryti poveikį ir kitų savarankiškų priemonių turiniui. Žinoma, tai turime vertinti skirtingos politinės įtampos kontekstuose – iki 1991 m. bandyto SSRS įvykdyti perversmo („rugpjūčio pučo“) ir po jo. Naujienų agentūrai vadovaujantys asmenys būdavo taip pat prilyginami pareigūnams ir priklausomi nuo Vyriausybės vadovo požiūrio į IP: antai 1991-aisiais atleidus iš direktoriaus pareigų Rolandą Barysą, Norvegijos leiboristų (darbo) partijos dienraštis „Arbeiderbladet“ sufokusavo dėmesį į V. Landsbergio atsakomybę, publikuodamas

⁶² Paaiškėjo storiausio laikraščio paslaptis: „Lietuvos aidas“ buvo spausdinamas naudojant kitų leidinių popierių. *Lietuvos rytas*, 1992-05-01.

⁶³ LAURINAVIČIUS, Marius. Rinkos atradimas: Valstybinį užsakymą vykdančių laikraščių ir žurnalų sąrašas. *Lietuvos rytas*, 1992-02-25.

⁶⁴ Opozicija kol kas be vadovo, bet turi „valstybės laikraštį“, kuris atspindi valstybės gyvenimą. *Lietuvos aidas*, 1992.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos vyriausybės nutarimas dėl Lietuvos telegramų agentūros prie Lietuvos Respublikos vyriausybės (ELTA) nuostatų patvirtinimo. 1990 m. spalio 26 d., Nr. 324.

interviewu su parlamento vadovo atstovu spaudai Audroniumi Ažubaliu „Landsbergis atleidžia kritišką redaktorių“.⁶⁶ Šiai publikacijai dėmesio skyrė „Lietuvos rytas“, kiek plačiau apžvelgdamas konfliktą, kurį visuomenei paaikškino AT Informacijos biuras – esą telegramų agentūros personalas „buvo neseniai pakeistas, kad būtų sklandžiau dirbama“.⁶⁷ Šis įvykis paskatino polemiką apie to laikotarpio politikų ir žurnalistų – ne tik naujienų tarnybos atsakomybę, bet jos ištakos – skirtinga abiejų pusių žiniasklaidos sampratą.

Viena iš aptariamo meto Lietuvos viešosios erdvės problemų – ir nevienodas dalies gyventojų Nepriklausomybės siekio suvokimas. Ypač tai buvo justu Rytų Lietuvoje, iš dalies Klaipėdos ir Vilniaus miestuose, kur SSKP CK ir KGB atstovaujantiems politinėms jėgoms pavykdavo sukurstyti gyventojus, burti juos į šovinistinės „Jedinstvo“ organizacijos mitingus arba skatinti kurti vadinamąją lenkų tautybės gyventojų autonomiją Šalčininkų rajone. Priminsiu ištrauką iš valdžios pareiškimo 1990 m.: „Vien per pastaruosius dvejus metus Lietuvoje atidarytos 34 naujos lenkiškos mokyklų klasės, 66 lenkiškos grupės vaikų darželiuose, pradėta transliuoti Varšuvos televizija ir pasirodė keli nauji lenkų periodiniai leidiniai.“⁶⁸

SSRS vykdomos ekonominės blokados sąlygomis Vyriausybė nutarė „skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto *laisvojo lėšų likučio* 1990 m. sausio 1 d. 367 tūkst. rublių dienraščio „Echo Litvy“, 490 tūkst. rublių dienraščio „Kurier Wileński“ ir 15 tūkst. rublių laikraščio „Znad Wili“ išlaidoms padengti. Lietuvos Respublikos Ministrė Pirmininkė K. Prunskienė.⁶⁹ Šiuo atveju pirma minimi leidiniai dar buvo atskaitingi AT, bet „Znad Wili“, įsteigtas 1989-ųjų gruodį, buvo nepriklausomas privatus dvisavaitinis kultūros laikraštis lenkų kalba. Tokį sprendimą galima interpretuoti kaip mažumų bendruomenėms teiktos informacijos paramą.

Vis dėlto periodinės spaudos rinkai skirti politiniai sprendimai liudija požiūrį, kad, kaip ir televizijos atveju, neva buvo įmanoma paveikti auditorijas neatsižvelgiant, ar tam tikros rūšies, formato žiniasklaidai yra informacijos poreikis ir efektyvu steigti priemones išskaidant finansinius išteklius, kadangi „lenkų auditorijos“ apibrėžtis nebuvo aiški (turint mintyje ir kalbos vartojimą, ir simpatizavimą Sovietų Sąjungos, o ne Lenkijos valstybės pozicijai). 1991-ųjų balandį Vyriausybė priėmė sprendimą „pritarti Valstybinės komisijos Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti pasiūlymui įsteigti Vilniaus rajono laikraštį „Vilnia“, Šalčininkų rajono laikraštį „Šalčia“ ir Sniečkaus⁷⁰ miesto tipo gyvenvietės laikraštį „Alternatyva“.⁷¹ Leidinių steigėjo funkciją ji pavedė vykdyti Spaudos departamentui, nustatydama, jog „laikraščių redakcijos vei-

⁶⁶ JOHNSEN, Øyvind. Landsbergis sparker kritisk redaktør. *Arbeiderbladet*, 1991 03 20.

⁶⁷ Spauda ant laisvės iešmo. *Lietuvos rytas*, 1991 04 11.

⁶⁸ *Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Vyriausybės pareiškimas*. 1990 m. spalio 4 d. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.117656?positionInSearchResults=31&searchModelUUID=38856ed8-04cf-41cf-96c9-ef10652b3fce>

⁶⁹ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkis*. 1990 m. rugsėjo 19 d., Nr. 230p.

⁷⁰ Dabar – Visaginas.

⁷¹ *Potvarkis*. 1991 m. balandžio 10 d., Nr. 210p.

kia pagal Lietuvos Respublikos valstybinių įmonių įstatymą“. Kai Vyriausybė 1991 m. patvirtino „Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų vidurinio, aukštesniojo ir aukštojo mokslo įgijimo perspektyvinę programą“, ji pavedė laikraščių „Lietuvos aidas“, „Echo Litvy“, „Kurier Wileński“ redakcijoms „paskelbti šią programą, o Lietuvos radijui ir televizijai rekomenduoti savo laidose aiškinti ją gyventojams“. Taip pat nustatė, jog „Rytų Lietuvos rajonų valdybos turi pasirūpinti, kad programa būtų išspausdinta rajoninėje spaudoje“.⁷² Kadangi sprendimai medijų sistemoje veikiau buvo galia, išreikšta politine valia ir biudžeto pinigais, o ne diplomatija, žiniasklaida lietuvių kalba neįgijo populiarumo.⁷³ Tiksliau, ši IP strategiškai nebuvo susieta su švietimo ir kultūros politika. Tačiau aprašytus atvejus galima paaiškinti politiniu tikslu formuoti tautinių mažumų nuomonę pasitelkiant dažniausiai valstybės valdžioms atskaitingą žiniasklaidą, bet vėlesniems, kitiems sprendimams, kai paramos skyrimas ėmė aprėpti daugiau atsirandančios spaudos leidėjų, trūko apskritai aiškiai nustatytų kokių nors kriterijų. Kadangi 1990–1992 m. laikotarpis, kaip minėjome, skyla į du kitus – iki ir po pučo – tampa akivaizdu, jog Vyriausybė, nykstant išoriniam pavojui, žiniasklaidos lauke imasi plataus masto veiklos ne tik remdama, bet ir siekdama pertvarkyti žiniasklaidos sistemą turtinių santykių požiūriu.

Nagrinėjamu laikotarpiu Vyriausybė turėjo didelės įtakos žiniasklaidos rinkai, galėdama skirti lėšų remdamasi tiek specialiais, žiniasklaidai skirtais įstatymais, tiek bendraisiais, verslui taikomais teisės aktais. Tačiau problema ta, kad paramos skyrimas buvo ne tik nenuoseklus: sprendimų analizė rodo, jog jis būdavo neobjektyvus, neturint IP vizijos ar koncepcijos. Iš esmės jokiame sprendime skirti paramos lėšų veik nerasime juos pagrindžiančių duomenų – išskyrus atvejus, kai pinigai būdavo skiriami prenumeratos platinimo nuostoliams padengti arba perimtam komunistinių organizacijų turtui perskirstyti. Antai Vyriausybės nutarimu į prekių, kurias gaminančioms įmonėms laikinai skiriamos valstybės subsidijos, sąrašą buvo įtraukta „laikraščių ir žurnalų tiražo prenumeruojamoji dalis“.⁷⁴ Aptariamu laikotarpiu ėmė ryškėti valstybinės įmonės „Lietuvos paštas“ darbo organizavimo trūkumai: ji nepajėgė laiku išplatinti prenumeruojamos spaudos. Buvo teisinamasi mažais paštininkų atlyginimais⁷⁵ ir išaugusiu darbo krūviu, nors prenumerata buvo pabrangusi. Ryšių ministras Kostas Birutis taip paaiškino „Respublikos“ dienraščiui: „O vėlyvo spaudos pristatymo svarbiausia priežastis ta, kad laiškinkės į darbą ateina ne anksčiau kaip pusė septynių, nes transportas pradeda veikti šeštą. (...) Jei jos apie aštuntą išsina į

⁷² *Nutarimas Dėl Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų vidurinio, aukštesniojo ir aukštojo mokslo įgijimo perspektyvinės programos*. 1991 m. liepos 31 d., Nr. 312. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.4151?positionInSearchResults=16&searchModelUUID=c4d67316-1810-4d7f-8b83-1711ed31c79a>

⁷³ Pavyzdžiui, po 30 metų internetinis leidinys „Šalčia“ leidžiamas rusų kalba (Шальча) su publikacijų lietuvių ir lenkų kalba intarpais.

⁷⁴ *Nutarimas Dėl apyvartos mokesčio pakeitimo į bendrąją akcizą*. 1991 m. gruodžio 10 d., Nr. 541. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6102?jfwid=5sqick6i6>

⁷⁵ 1990 m. – 180 rub, 1991 m. – 220 rub.

gatvę, tai apie 10–11 val. baigia nešioti.“⁷⁶ Be to, tame interviu ministras pareiškė, jog „mes galvojame atsisakyti“ platinti laikraščius, kurie paštui pristatomi pavėluotai dėl kokio nors techninio nesklandumo. Nors minimo dienraščio redakcija buvo sušaukusi kelių leidinių redaktorių pasitarimą dėl platinimo per „Lietuvos spaudos“ susivienijimą bei dėl brangstančių poligrafijos paslaugų valstybės įmonėse, dienraščių platinimas nepakito tol, kol jie nesukūrė nuosavos prenumeravimo ir platinimo sistemos. Tačiau dera pabrėžti: Vyriausybė iš valstybės biudžeto lėšų valstybinei įmonei „Lietuvos paštas“ 1992 metams skyrė 17 mln. rublių „užprenumeruotų laikraščių ir žurnalų prenumeratos lėšų sumoms indeksuoti“.⁷⁷

Spaudos ir valdžios konflikto priežastys. Valstybinės paramos žiniasklaidai ypatumai

Abiejų visuomenės institutų – spaudos ir valdžios – santykiai demokratijoje pasižymi nuolatine įtampa – priklausomai nuo kiekvieno veikėjo intereso ir metodų įgyvendinti priskirtas funkcijas, užsibrėžtus tikslus siekiant valdyti informacijos lauką, kuriame veikia skirtingos auditorijos. O minimu laikotarpiu, kai santvarkos pokytis atvėrė valstybinio turto klausimą, valdžiai buvo svarbu ne tik įgyvendinti privatizavimo programą, bet ir pasiekti, kad apie šį procesą visuomenė žinotų tai ir tiek, kiek to pageidauja ir supranta Vyriausybė bei su sprendimais susijusios institucijos. Tai matyti iš sprendimų priėmimo iniciatyvų, jų turinio ir paskelbimo tvarkos.

Tad, viena vertus, konfliktą lėmė įprastinės aplinkybės, kuomet valdžiai neatskaitinga žiniasklaida ją kritikavo. Kita vertus, valdžia, siekdama daryti įtaką ne tik žurnalistiniam turiniui, bet ir savininkystei, ėmė formuoti rinką bandydama taikyti sprendimus, kuriais pakeistų žiniasklaidos statusą, turinį ir kad sumažintų medijų lauke veikiančius kritikus.

Iš istorinės perspektyvos prieštarinčiai vertintinas Vyriausybės nutarimas atleisti vadinamojo „Koncerno TTL“ dienraštį „Respublika“ nuo pajamų mokesčio.⁷⁸ Juo lab kad nutarime nurodoma 1990 m. „nuo pajamų mokesčio mokėjimo į biudžetą“ atleisti šio dienraščio redakciją, ir tai yra teisinė dviprasmybė: dokumentas neatsako

⁷⁶ Jansonas Egmontas. Ar kas pasikeis? *Respublika*, 1990-12-19.

⁷⁷ *Vyriausybės nutarimas Dėl laikraščių ir žurnalų prenumeratos lėšų indeksavimo*. 1992 m. liepos 14 d., Nr. 545. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.8599?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=9138118a-66a9-459f-8b98-6e3c721fb761>. Tuo metu Lietuvoje buvo įregistruota 1 415 žiniasklaidos priemonių, iš jų – 440 laikraščių, 200 žurnalų, 91 radijo ir televizijos studija.

⁷⁸ *Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl laikraščio „Respublika“ redakcijos atleidimo nuo pajamų mokesčio*. 1990 m. birželio 14 d., Nr. 209. Ministrė Pirmininkė K. Prunskienė, Vyriausybės reikalų valdytojas A. Mikulis. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3560?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=9138118a-66a9-459f-8b98-6e3c721fb761>

į klausimą, kaip interpretuotas leidėjas, įsikūręs Šventaragio g. 4, Vilniuje (be nuomos sutarčių), jeigu be apibrėžtos priežasties žiniasklaidos rinkoje jam padaryta finansinė išimtis. Ši Ministrės Pirmininkės K. Prunskienės pasirašyta išlyga suteikė minėtam dienraščiui neargumentuotai išskirtinę poziciją medijų rinkoje ir bulvarinę žurnalistiką prilygino valstybinės reikšmės leidiniui. 1992-aisiais Ministras Pirmininkas G. Vagnorius nurodė, jog, gražinant rūmus Arkivyskupijai, „Respublika“ turinti „per 2 savaites patuštinti nurodytą pastatą“, o valstybinė įmonė „Spauda“ redakcijai išnuomoti patalpas Laisvės pr. 60, Vilniuje.⁷⁹ Taigi yra du priešingi premjerų požiūriai į tą patį leidinį.

Kadangi valdžių santykis su savininkais apskritai nebuvo aiškus, įstatymų leidėjas 1990-aisiais nutarė atskirti žiniasklaidos leidėjo ir steigėjo sąvokas: apie šią problemą buvo pasisakoma dar priimant Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymą LTSR Aukščiausiojoje Taryboje vasarį, bet sprendimas nesuformuluotas. O deputatui Zenonui Juknevičiui pristačius teisės akto projektą ir AT pataisius įstatymą, žiniasklaida pataisą priėmė įtariai: leidėjai manė, jog ji gali būti taikoma naujesiems savininkams, kurie dar iki Nepriklausomybės paskelbimo žiniasklaidos priemonę įgijo iš visuomeninių, partijos ar valstybės struktūrų, todėl tokie leidiniai neigiamai komentavo pataisą.⁸⁰ Z. Juknevičius darbo grupės vardu pastebėjo: „Aš visiškai sutikčiau su tomis mintimis, kad reikėtų sudaryti solidžią komisiją iš rašančiųjų žurnalistų korpuso, iš kitų masinės informacijos priemonių atstovų, kad paruoštų iš esmės naują Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymo projektą. Šitas įstatymas priimtas palyginti neseniai, bet įvykių atžvilgiu visiškai kitoje epochoje.“⁸¹ Vis dėlto naujas įstatymas, nepaisant pakitusios situacijos, nebuvo rengiamas, tačiau steigėjo (ne savininko) sąvoka sukūrė įstatymo leidėjo tradiciją, formuojant žiniasklaidos politiką, išskirti medijos steigimą, bet tarsi nematyti savininko teisių ir juolab pareigų. Tuo tarpu steigėjui įteisinti skirta pataisa valdžia pabandė pasinaudoti privatizuojant ir siekiant pertvarkyti iš komunistų perimtą žiniasklaidą.

Tiesa, galima daryti prielaidą, jog periodinės spaudos privatizavimas imtas svarstyti jau nuo 1991 m. pabaigos politinei valdžiai suvokiant, kad didelio jai pavaldžių leidinių skaičiaus nebus įmanoma nuolat dotuoti valstybės biudžeto lėšomis (juolab nesant jokių teisėtų finansavimo principų). Tačiau akivaizdžiai ne tik nuostolių veiksnys buvo reikšmingas, nes, kaip matysime, kilo konfliktų dėl valdžios kišimosi į leidinių valdymą: Vyriausybė neturėjo nuoseklaus plano santykiams medijų rinkoje

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės potvarkis Dėl laikraščio „Respublika“ redakcijos patalpų. 1992 m. liepos 17 d., Nr. 724Pp. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.8769?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=9138118a-66a9-459f-8b98-6e3c721fb761>

⁸⁰ „Įstatymo pataisos (...) rėmėjai tvirtino, kad taip jie sugrąžins laikraščius jų teisėtiems savininkams (Sąjūdžiui, įvairiausioms partijoms, judėjimams)“. GRINEVIČIŪTĖ, Rūta. Įstatymdavėliai jūs mano... *Respublika*, 1990-10-10.

⁸¹ Aukščiausioji Taryba. Dvidešimt ketvirtasis posėdis. *Stenograma*. 1990 m. spalio 9 d. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250982?positionInSearchResults=21&searchModelUUID=ccf3c8d3-6da9-4784-be08-99cafc832df1>

sureguliuoti, bet jos vadovybei kliuvo buvusios komunistinės spaudos statusas. Jau 1991-ųjų pradžioje ryškiausiai tai atskleidė premjero G. Vagnoriaus pasisakymai TV laidoje, esą „Lietuvos rytas“ privatizavo valstybės turtą. Į tai dienraštis reagavo redakciniu straipsniu: „Kurdami uždarają akcinę bendrovę rėmėmės tik įstatymu, priimtu ne kieno kito, o dabartinės Aukščiausiosios Tarybos. (...) Kai kas taikosi į „Respubliką“, kai kas taikosi į Eltą, o deputatas, kolūkinio kaimo atstovas J. Pangonis (...) pasirinko „Lietuvos rytą“, (...) prie jo netikėtai, bet taip pat draugingai pritapo Z. Vaišvila ir G. Vagnorius.“⁸² Netrukus, sovietinei armijai puolant žiniasklaidos objektus, šis konfliktas aprimo, bet naujų bruožų įgijo rudenį.

Nagrinęjant komunistinių organizacijų turto persikirstymą, žiniasklaidos atžvilgiu reikšminga tai, kas buvo nustatyta įstatymo „Dėl LKP (SSKP) ir buvusių komunistinių organizacijų turto paėmimo“⁸³ straipsniu, kuriuo Vyriausybei buvo ne tik pavesta perimti LKP (SSKP), LKP, komjaunimo organizacijos turtą: „Pripažinti negaliojančiais nuo jų sudarymo momento visus sandorius, pagal kuriuos TSKP (LKP), LKP, taip pat komjaunimo turtas buvo perduotas uždarosioms akcinėms bendrovėms, juridiniams arba fiziniams asmenims.“⁸⁴ Tai reiškė, kad galėjo būti anuliuoti sandoriai arba tiesiog sprendimai, susiję su komunistinėms organizacijoms priklausiusiu turtu, iki šio įstatymo priėmimo, kitaip tariant, Vyriausybė vėl būtų sprendusi dėl sprendimų, priimtų iki Nepriklausomybės paskelbimo. Pavyzdžiui, ši norma galėjo būti taikoma „Tiesos“ laikraščiu ir „Komjaunimo tiesos“ („Lietuvos ryto“) dienraščiu. Tuomet protestą išreiškė „Lietuvos ryto“, „Respublikos“, „Tiesos“, „Vakarinių naujienų“, „Valstiečių laikraščio“ redakcijų vadovai ir / arba savininkai: kaip ir 1991-ųjų sausį (kuomet daug periodinių spaudos leidinių redakcijų sovietinės armijos buvo išvaryta iš patalpų Spaudos rūmuose), gruodį išleido bendrą laikraščio „Laisva Lietuva“ Nr. 2. Dienraščiai įvardijo esą pagrindinį atsakingą už valdžios konfliktą su spauda asmenį Vyriausybės rūmuose – ministrą Aleksandrą Abišalą. Šią pavardę įvardijo AT švietimo, mokslo ir kultūros komisijos pirmininkas G. Ilgūnas, paklaustas, kas parengė spaudos pertvarkymo dokumentus.⁸⁵ Šių dienraščių leidėjai nurodė 5 punktų reikalavimus Vyriausybei, paskelbdami kreipimąsi pirmuose puslapiuose, reikalaujami nutraukti „demokratijos garanto – nevalstybinės spaudos puolimą“, atšaukti nutarimą dėl „Valstiečių laikraščio“ perdavimo ministerijai, atsisakyti nepriklausomų laikraščių nusavinimo, patraukti atsakomybėn pareigūnus, kurie atsisako teikti žurnalistams informaciją, ir pakvietė Vyriausybę derėtis.⁸⁶ Mat greta palyginti

⁸² Ar jie ką pavogė, ar iš jų pavogė? *Lietuvos rytas*, 1991-01-05.

⁸³ *Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl LKP (SSKP) ir buvusių komunistinių organizacijų turto paėmimo*. 1991 m. lapkričio 7 d., Nr. I-1976. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2251?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=9138118a-66a9-459f-8b98-6e3c721fb761>

⁸⁴ Min. šalt.: *Įstatymas Dėl LKP (SSKP) ir buvusių komunistinių organizacijų turto paėmimo*. 1991 m. lapkričio 7 d., Nr. I-1976.

⁸⁵ Puolimo prieš nepriklausomą spaudą iniciatorius – ministras be portfelio A. Abišala. *Lietuvos rytas*, 1991-12-12.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybei. *Lietuvos rytas*, 1991-11-30.

protekcioniščių iniciatyvų spaudos atžvilgiu, kuriomis G. Vagnoriaus Vyriausybė siekė formuoti politiškai palankią žiniasklaidos priemonių rinką, valdžios ir spaudos konfliktą gilino bandymai apriboti galimybes dienraščių žurnalistams gauti pageidaujamą informaciją apie sprendimus: 1992 m. pradžioje Vyriausybės kanceliarija suteikė teisę susipažinti su Vyriausybės posėdžių turiniu tik Eltos, „Lietuvos aidas“ ir „Echo Litvy“ darbuotojams, tuo sukeldama kitos spaudos nepasitenkinimą. „Lietuvos rytas“, pranešdamas apie šias aplinkybes, pabrėžė, jog iš Vyriausybės spaudos biuro vadovo negavo atsakymo, kas tokį sprendimą priėmė.⁸⁷

Dėl minėto spaudos streiko „Lietuvos aide“ aprašyta aplinkybė, esą G. Vagnorius buvo pavedęs Spaudos departamentui surinkti informaciją apie patiriamus žiniasklaidos nuostolius, bet „šis pavedimas kažkodėl buvo neįvykdytas“.⁸⁸ Tačiau tai – manipuliatyvus pranešimas: gruodžio 3 d. „Lietuvos ryto“ pirmame puslapyje išėjo straipsnis su antrašte „Lietuvos rytas“ – jau nacionalizuotas“ ir paaiškino, kad tokią žinią gavo per susitikimą su Vyriausybės sekretoriumi Kęstučiu Čilinsku;⁸⁹ kiti tos dienos numerio puslapiai buvo balti. Vyriausybė priėmė tris nutarimus dėl LKP priklausiusios spaudos, suteikdama „teisę redakcijų darbuotojams“ perimti *steigėjo teisę* redakcijų kolektyvams arba „pereiti savivaldybės žinion“⁹⁰ – tai buvo taikoma rajonų laikraščiams. Du minėtus nacionalinius laikraščius – „Tiesą“ ir „Valstiečių laikraštį“ buvo nutarta leisti įsigyti redakcijų kolektyvams, nors iš pradžių Vyriausybė buvo numaciusi „Tiesos“ redakcijai tokį pasirinkimą: „Perimti steigėjo teises“ arba „pasilikti LDDP žinioje“.⁹¹ Kaip „Valstiečių laikraščiu“ leista tapti uždarąja akcine bendrove, aptarsiu kiek vėliau, nors minėtų dienraščių privatizavimo raida buvo baigta 1992 m., kai redakcijos pasirinko siūlytą sprendimą steigti bendroves. O „Echo Litvy“ ir „Kurier Wileński“ dienraščiai buvo priskirti Valstybiniam leidybos centrui (jų reorganizavimą Vyriausybė pradėjo 1995 m.).

Vadovaujantis minėtu aktu dėl komunistinio turto paėmimo, priimtas sprendimas ir dėl buvusių LKP (SSKP), LKP, kitų komunistinių organizacijų spaudos organų („Politikos“ (buvusio „Komunisto“), „Pasaulio“, „Jaunimo gretų“, „Moters“, „Šluotos“, „Švyturio“, „Genio“ ir „Žvaigždutės“ žurnalų), suteikiant teisę „redakcijoms, visuotiniam jų darbuotojų susirinkimui nutarus, pasirinkti vieną tolesnės veiklos

⁸⁷ Valstybės leidiniams – privilegijos, nepriklausomai spaudai – informacijos blokada. *Lietuvos rytas*, 1992-01-08.

⁸⁸ Nemeluok, redaktoriau, nemeluok. Interviu su patarėju Aleksu Bočiarovu. *Lietuvos aidas*, 1992-03-06.

⁸⁹ *Lietuvos rytas*, 1992-12-03.

⁹⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl buvusių LKP (SSKP), LKP spaudos organų (miestų bei rajonų laikraščių). 1991 m. gruodžio 6 d., Nr. 534. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6095?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

⁹¹ Min. šalt.: Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl laikraščio „Tiesa“ ir leidinio „Valstiečių laikraštis“. 1991 m. gruodžio 3 d., Nr. 520. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6081?positionInSearchResults=26&searchModelUUID=9138118a-66a9-459f-8b98-6e3c721fb761>

formų“ – perimti steigėjo ir leidėjo teises redakcijų kolektyvams ir buvusį turtą padalijant į akcijas, „kurios paskirstomos nuolatiniais darbuotojams lygiomis dalimis“, arba tapti Vilniaus miesto savivaldybės nuosavybe.⁹² Bandymai perduoti žiniasklaidą ar jos dalį miesto savivaldai susijęs su tuo, jog 1990 m. savivaldos rinkimus buvo laimėjusi Sąjūdžio dauguma ir buvo klaidingai įsivaizduojama valstybės institucijų bei savivaldybių informacijos teisė. Tačiau ši sąlyga rodo ir kitą neišspręstą problemą: ką Vyriausybė galėjo vertinti to laikotarpio redakcijose kaip „kolektyvus“ ir kaip „nuolatinis darbuotojus“, jeigu ji jokiuose kituose teisės aktuose, išskyrus paminėtus atvejus, veik nebuvo apibrėžusi „steigėjo“, „leidėjo“, „įmonės“ sąvokų juridinio asmens aspektu. Taigi taip suformuluota teisė dėl akcijų įgijimo Vyriausybė perspektyvoje beveik visose redakcijose lėmė konfliktus tarp darbuotojų ir pretendavusių tapti savininkais redakcijų vadovų. Antai nors Vyriausybė kai kuriuose nutarimuose suformuluodavo pavedimą inventorizuoti žiniasklaidai priklausantį kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą, nenustatydavo sąlygų, kaip tai padaryti ir kaip atsiskaityti. Komisija LKP (SSKP) turto klausimams⁹³ 1992 m. sausį priėmė nutarimą, kad ministerijos, miestų ir rajonų valdybos, paimdamos šį turtą „policijos apsaugos ar išieškant“, esą turinčios vadovautis aukščiau minėtais nutarimais, susijusiais su buvusia komunistine spauda – Nr. 520, 534, 552.⁹⁴

Netrukus, 1992 m., Vyriausybė apibrėžė sąlygas ir „Lietuvos rytui“, pavesdama „leidinio redakcijai inventorizuoti leidinio turtą ir nustatyti LKP (SSKP), VLKJS⁹⁵, LLKJS, Jaunimo forumo turto dydį.“⁹⁶ Jaunimo forumas – tai komjaunimo įsteigta organizacija, investavusi lėšas, be kita ko, į medijų verslą. Minėtu potvarkiu nurodyta „padalyti buvusių komunistinių organizacijų turto dalį, priklausančią valstybei, į akcijas po 100 rublių vertės, kurias gali įsigyti leidinio „Lietuvos rytas“ darbuotojai“. Premjeras G. Vagnorius taip pat nustatė, jog įmokos už akcijas turi būti pervežamos į Nepriklausomos spaudos rėmimo fondą, bet kartu potvarkyje buvo suformuluota sąlyga: „Jeigu nuolatiniai „Lietuvos ryto“ darbuotojai visų akcijų neišpirktų, turto (akcijų) likutis turi būti perduotas Vilniaus miesto savivaldybei.“

⁹² *Nutarimas dėl buvusių LKP (SSKP), LKP ir kitų komunistinių organizacijų spaudos organų (žurnalų)*. 1991 m. gruodžio 13 d., Nr. 552. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6113?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

⁹³ *Vyriausybės potvarkis*. 1991-08-29, Nr. 589p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.4940?positionInSearchResults=7&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

⁹⁴ *Lietuvos Respublikos vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 29 d. potvarkiu Nr. 589p sudarytos komisijos LKP (SSKP) turto klausimams nutarimas*. 1992-01-31, Nr. 2. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1fcf1530597c11e5a9129f08109b20ec?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

⁹⁵ Visasąjunginė Lenino komunistinė jaunimo sąjunga.

⁹⁶ *Vyriausybės potvarkis*. 1992 m. kovo 31 d., Nr. 335p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.7149?positionInSearchResults=27&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

Tuo metu vienu konfliktiškiausių virto „Valstiečių laikraščio“ valdymas. Vyriausybė 1991 m. rugpjūtį „Valstiečių laikraštį“ buvo nutarusi perduoti Žemės ūkio ministerijai ir nustatė dvi sąlygas: kad ministras skirtų vyriausiąją redaktorių; kad ministerija pateiktų siūlymus dėl laikraščio reorganizavimo į „uždarąją akcinę bendrovę, kurios dalininkai būtų valstybė (Žemės ūkio ministerija), Žemdirbių sąjūdis, Lietuvos valstiečių, ūkininkų ir kitos sąjungos“.⁹⁷ Tokia formuluotė rodė, jog šiai žiniasklaidos priemonei G. Vagnoriaus Vyriausybė norėjo išlaikyti įtaką, padalindama atsakomybę ir išlaikymą tarp kelių savininkų. Nutarime Vyriausybė argumentavo pertvarkos poreikį „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. rugpjūčio 22 d. nutarimu Nr. I-1692 „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl LKP (SSKP) turto paėmimo“ įgyvendinimo“ (dar 1991 m. rugpjūtį buvo priimtas vienas trumpiausių įstatymų, kuriame buvo pasakyta: „LKP (SSKP), nelegaliai veikiančios Lietuvos Respublikos teritorijoje, valdomas turtas neatlygintinai paimamas Lietuvos Respublikos nuosavybėn“⁹⁸). Tačiau tai lėmė konfliktus, kadangi vieni Vyriausybės sprendimai buvo keičiami kitais neturint žiniasklaidos atžvilgiu atitinkamo aiškaus teisinio reglamentavimo; privatizavimo teisę 1992 m. sausį protokoliškai nutarė išaiškinti Centrinė privatizavimo komisija, kaip „vykdant Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. spalio 9 d. nutarimą nr. i-647 dėl Lietuvos Respublikos spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymo 7 straipsnio taikymo“ bus įgyvendinami vyriausybės priimti nutarimai“.⁹⁹ Glaustai tariant, Komisija apibrėžė, jog šių leidinių redakcijų turta, paverstą akcijomis, galėtų įsigyti darbuotojai.¹⁰⁰ Bet politiniai sprendimai trikdė periodikos leidybą: 1992 m. vasario 18 d. dar neįregistruotos UAB „Valstiečių laikraštis“ bendrovės valdybos pirmininko Vytauto Knašio (anksčiau – žemės ūkio ministro) nurodymu buvo sustabdytas „Valstiečių laikraščio“ numeris, kadangi jame turėjo būti aprašytos aplinkybės, kaip redakciją aplankę esą naujos bendrovės nariai informavo apie vyriausiojo redaktoriaus pakeitimą. Sustabdytą straipsnį paskelbė „Lietuvos rytas“, kur pasakoja: „Laikraščio žmonės tų pranešimų klausėsi nustėrę, klausinėdami – kaip be jų žinios galėjo susikurti kažkokia bendrovė; kodėl negauna atsakymo į redakcijos darbuotojų pareiškimą (...). Mūsų laikraštį norima politiškai išprievartauti.“¹⁰¹ Publikacijoje sarkastiškai svarstoma, kad į redakciją bus įkelti

⁹⁷ *Vyriausybės nutarimas Dėl leidinio „Valstiečių laikraštis“*. 1991 m. rugpjūčio 27 d., Nr. 363, Ministras Pirmininkas G. Vagnorius. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.4202?positionInSearchResults=2&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

⁹⁸ *Lietuvos Respublikos įstatymas Dėl LKP (SSKP) turto paėmimo*. 1991 m. rugpjūčio 22 d., Nr. I-1691. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2800?positionInSearchResults=6&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

⁹⁹ 1991 m. gruodžio 3 d. Nr. 520 „Dėl laikraščio „Tiesa“ ir leidinio „Valstiečių laikraštis“, 1991 m. gruodžio 6 d. Nr. 534 „Dėl buvusių LKP (SSKP), LKP spaudos organų (miestų bei rajonų laikraščių)“ ir 1991 m. gruodžio 13 d. Nr. 552 „Dėl buvusių LKP (SSKP), LKP ir kitų komunistinių organizacijų spaudos organų (žurnalų).

¹⁰⁰ *Centrinės privatizavimo komisijos posėdžio protokolas*. 1992 m. sausio 31 d., Nr. 28. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.10120?jfwid=x2b4ntbco>

¹⁰¹ Ministras šturmuoja „Valstiečių laikraštį“. *Lietuvos rytas*, 1992-02-19.

„V. Landsbergio palaimintos tautišku žurnalistų draugijos nariai“, taip pat teigiama, jog tokiais metodais pažeidžiamas Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymas, o laikraščio byla bus nagrinėjama teisme. Bet iš tikrųjų laikraštis liko registruotas kaip uždaroji akcinė bendrovė jau vasario 20 d. Vykdydama privatizavimą, Vyriausybė priėmė nutarimą „įsteigti specialius periodinius leidinius: *Respublikinį informacinį privatizavimo biuletinį ir miestų (rajonų) savivaldybių informacinius privatizavimo biuletenius*“.¹⁰² Jie buvo skirti skelbti apie objektų privatizavimo sąlygas, be to, Vyriausybė nustatė, kad biuletenių leidėjai turi jais aprūpinti Aukščiausiąją Tarybą (3 egz.), Vyriausybę (3 egz.), generalinį prokurorą (1 egz.), Centrinę privatizavimo komisiją (10 egz.), ministerijas ir departamentus, kurių reguliavimo sferai priskirti objektai yra įtraukti į privatizavimo programas (po 1 egz.), miestų (rajonų) privatizavimo komisijas (po 1 egz.). Toks specializavimas veikiau rodo papildomų išteklių poreikį, kadangi tereikia priminti, kad buvo leidžiamas tęstinis leidinys teisės aktams, valdžių pranešimams skelbti – „Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios“.

Tuo laikotarpiu atsirado valdžios iniciatyvų steigti spaudą iš dalies valstybės biudžeto lėšomis; vienas pirmų bandymų numatant periodinio leidinio turtą padalinti į akcijas buvo žurnalo „Lietuva / Lithuania“ atvejis: 1992 m. buvo paskelbta apie naują žurnalą, leistiną keliomis – anglų, lenkų, vokiečių, rusų kalbomis, kurio 50 proc. akcijų turėjo priklausyti valstybei, o kita pusė – 5 asmenims: Laurui Bielinui (redaktoriui), Pranui Damijonaičiui (buvusiam Spaudos departamento direktoriui), Egidijui Meilūnui, Romualdui Ozolui (politikui), Antanui Rybeliui.¹⁰³ Ir nors „Lietuvos aidas“ skelbė, jog pirmiems dviem numeriams išleisti Vyriausybė skyrė 250 tūkst. rublių, iš tikrųjų nutarime įrašyta 260 tūkst. rub.¹⁰⁴ Kadangi leidinio idėja buvo formuoti Lietuvos įvaizdį užsienyje, jo finansavimą valstybės biudžeto lėšomis būtų galima vertinti kaip pagrįstą, tačiau jo leidybos modelis nebuvo aprašytas.

O regioninės spaudos pertvarkymas yra visiškai atskirų istorijų tema, kai taip pat neišvengta konfliktų dėl kitusio pavaldumo ir savivaldybių administracijos sprendimų: iki 1991 m. pabaigos regionų ir vietinių leidinių finansavimas iš dalies vyko per dvi valstybės finansuojamas įstaigas – Spaudos departamentą ir susivienijimą „Periodika“, kuriam priklausė rajonų spauda. Pertvarkant medijų sistemą 1990 m. Vyriausybė nutarė „priskirti aukštesniosios pakopos savivaldybių vietiniam ūkiui įmones, įstaigas ir organizacijas, esančias atitinkamų ministerijų, departamentų ir kitų valstybinių tarnybų reguliavimo sferoje (...) – Spaudos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės – laikraščių ir žurnalų susivienijimo „Periodika“ miestų ir rajonų

¹⁰² *Nutarimas dėl respublikinio ir miestų (rajonų) savivaldybių informacinių privatizavimo biuletenių leidimo tvarkos*. 1991 m. balandžio 19 d., Nr. 149. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3989?jfwid>

¹⁰³ Pristatytas žurnalas „Lietuva“. *Lietuvos aidas*, 1992-01-17.

¹⁰⁴ 1991 m. gruodžio 30 d., Nr. 1066p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6295?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=010d7bb7-2a0d-42cb-8216-cc53019954b0>

laikraščių redakcijas; „Raidės“, „Ryto“, „Titnago“, „Varsos“, „Žemaičio“, „Olimpijos“, Alytaus, Utenos, Marijampolės, Kaišiadorių, Kretingos spaustuves ir jų skyrius“, o 1991 m. šį nutarimą pakoregavo: „Spaudos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės – laikraščių ir žurnalų susivienijimo „Periodika“ miestų ir rajonų laikraščių redakcijas (išskyrus Vilniaus ir Šalčininkų rajonų laikraščių redakcijas); „Raidės“, „Ryto“, „Titnago“, „Varsos“, „Žemaičio“, „Olimpijos“, Alytaus, Utenos, Marijampolės, Kaišiadorių, Kretingos spaustuves ir jų skyrius (išskyrus Alytaus rajono spaustuvės Šalčininkų skyrių)“. Buvusių komunistinių organizacijų nuosavybę – Vilniaus rajono laikraštį „Draugystė“, Šalčininkų rajono laikraštį „Lenino priesakai“ ir Šalčininkų spaustuvės steigėjo teises Vyriausybė irgi laikinai perdavė Spaudos departamentui, kurį buvo numatyta likviduoti jau 1992 m. sausį.

Taigi minimus konfliktus iš dalies galima vertinti kaip valdžių siekį pakeisti buvusios komunistinės žiniasklaidos statusą, kitaip tariant, bandyti naujai pritaikyti teisės aktus, kai laikraščiai įgijo sąlyginį nepriklausomumą nuo buvusių politinių organizacijų.

Nekilnojamasis turtas ir finansinė parama

Privatizavimas aprėpė ne tik intelektualųjį, nematerialųjį turtą, kuris tuo metu teisės aktuose nebuvo išsamiau aptartas, bet pirmiausia nekilnojamąjį, kadangi leidinių savininkams atsivėrė galimybė jį įsigyti, o Vyriausybė gavo epochinę teisę spręsti dėl didelės imties buvusio valstybinio ir komunistinio (partinio) turto įsigijimo.

AT Prezidiumas buvo nutaręs „įgalioti „Lietuvos aido“ vyriausiąjį redaktorių S. Stomą vesti derybas ir parengti sutarties projektą su Prancūzijos bendrove „Soo-pretse“ dėl bendros įmonės „Naujoji bendrovė „Lietuvos aidas“ steigimo“¹⁰⁵ nors nebuvo pateikta ataskaita, kuria remiantis būtų pagrįstas minimas pasirinkimas steigti įmonę būtent su Prancūzijos verslo kapitalu. Šis pasirinkimas liko neįgyvendintas. Galiausiai 1992 m. oficiozinį „Lietuvos aido“ dienraštį Vyriausybė nutarė privatizuoti vadovaudamasi AT Prezidiumo protokoliniu nutarimu ir esą „siekdama sudaryti geresnes galimybes plėtoti nevalstybinę spaudą“: ji leido redakcijai perimti steigėjo ir leidėjo teises – ir būtent šiame dokumente pirmą kartą galima matyti įvedant šias dvi specialias sąvokas, kad būtų atskirta nuo redakcijos sampratos ar abstraktaus žiniasklaidos priemonės apibūdinimo pagal formatą – laikraščio, žurnalo, leidinio. „Lietuvos aido“ turtą padalino į 100 rublių nominalios vertės akcijas, irgi leidžiant jas įsigyti redakcijos darbuotojams. Taip pat minimu nutarimu „Lietuvos Respublikos valstybinio turto pirminio privatizavimo įstatymo nustatyta tvarka“

¹⁰⁵ AT Prezidiumo nutarimas *Dėl bendros įmonės „Naujoji bendrovė „Lietuvos aidas“*: 1991 m. gruodžio 2 d., Nr. I-2060. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.2336?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

darbuotojams sudarė galimybę įsigyti 30 proc. pastato vertės akcijų.¹⁰⁶ Vyriausybė veik mėnesiu anksčiau „Lietuvos aidui“ neatlygintinai buvo priskyriusi pastatą Vilniuje, Maironio g. 1¹⁰⁷ (iki 1990 m. šiame pastate veikė LKP CK leidykla, virtusi valstybės įmone „Spauda“ ir „Tiesos“ dienraščio redakcija, o sprendimo priėmimo metu – žurnalų „Moteris“ ir „Politika“ redakcijomis, kurioms Vyriausybė nurodė išsikraustyti į Spaudos rūmus Vilniuje, Laisvės pr. 60, įpareigodama „Spaudą“ išnuomoti patalpas). Namą Maironio g. 1 Vyriausybė leido privatizuoti patalpas padalindama „Lietuvos aidui“ ir ten įsikūrusiam žurnalui „Švyturys“.¹⁰⁸ Tačiau sudėtinga objektyviais kriterijais paaiškinti premjero naujai įsteigtų leidinių, kurių tiražas palaipsniui menko, „globą“: antai valstybinė įmonė „Spauda“ potvarkiu buvo įpareigota „iki 1992 m. sausio 15 d. sudaryti patalpų nuomos sutartis su laikraščio „Amžius“ redakcija, laikantis Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. spalio 26 d. potvarkio Nr. 779p 2 punkte nustatytų reikalavimų“.¹⁰⁹ Kaip įprasta, irgi neminimas leidėjas (UAB „Amžius“), bet esmė ta, kad „nustatyti reikalavimai“ neaprepia nuomos tarifo, tik vienintelę sąlygą: „Kad vienai organizacijai galima išnuomoti ne daugiau kaip vieną pastato aukštą.“¹¹⁰ Šiuo potvarkiu, beje, buvo „leista“ minėtai valstybės įmonei sudaryti patalpų nuomos sutartis su Valstybiniu leidybos centru ir jo leidžiamų laikraščių „Echo Litvy“, „Kurjer Wileński“, „Vilnia“, „Vakarinės naujienos“, „Lietuvos rytas“, „Tiesa“ ir „Valstiečių laikraštis“ redakcijomis – kitaip tariant, neįpareigojo. Nėra paprasta susigaudyti, kodėl kai kurias patalpas priskirti regionuose žiniasklaidos redakcijoms taip pat nutardavo Vyriausybė, kaip antai Kaišiadorių rajono laikraščio „Kaišiadorių aidai“ redakcijai¹¹¹,

¹⁰⁶ Vyriausybės 1992 m. gegužės 5 d. nutarimas Nr. 322 Dėl darbuotojų pirmenybės įsigyti privatizuojamų įmonių akcijų įgyvendinimo tvarkos. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6634?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹⁰⁷ Siekiant sudaryti „Lietuvos aidui“ redakcijai geresnes darbo sąlygas ir įgyvendinant Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl LKP (SSKP) ir buvusių komunistinių organizacijų turto paėmimo“, pavesti valstybinei įmonei „Spauda“ perduoti neatlygintinai šiai redakcijai pastatą Vilniuje, Maironio g. 1. (...). Vyriausybės potvarkis, 1992 m. gegužės 8 d., Nr. 455p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.7266?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹⁰⁸ Vyriausybės nutarimas Dėl valstybės laikraščio „Lietuvos aidas“. 1992 m. birželio 2 d., Nr. 415. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6727?positionInSearchResults=14&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>; Vyriausybės nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės 1992 m. birželio 2 d. nutarimo Nr. 415 dalinio pakeitimo ir papildymo. 1992 m. birželio 23 d., Nr. 482. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6794?positionInSearchResults=7&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹⁰⁹ Potvarkis. 1992 m. sausio 8 d., Nr. 10p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6830?positionInSearchResults=12&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹¹⁰ Potvarkis. 1991 m. spalio 26 d., Nr. 779p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5130?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹¹¹ Savivaldybių įstaigų ir organizacijų pasiūlymai dėl buvusios TSKP Lietuvos organizacijos pastatų (patalpų) ir juose esančių materialinių vertybių perdavimo į miesto ir rajonų valdybų, įstaigų ir organizacijų balansą. Ministro Pirmininko pavaduotojas Z. Vaišvila. Potvarkis. 1991 m. lapkričio 9 d.,

o Šalčininkuose buvo skirta Spaudos departamentui „iš 1991 metų Lietuvos valstybės biudžeto nepaskirstytųjų lėšų“ 350 tūkst. rublių redakcijų patalpų statybai.¹¹²

Parama periodikai leisti turėjo aprėpti leidinių parengimą (vadinasi, atlyginimus ir honorarus) bei išleidimą. Tačiau skiriant lėšas šios pozicijos nebūdavo atskiriamos. Iki leidinių privatizavimo darbo apmokėjimo tvarka dar buvo palyginti aiški, 1991 m. ji kurį laiką veikė remiantis Vyriausybės nutarimu: „1. Vidutinio darbo užmokesčio apskaičiavimo tvarka (toliau – Tvarka) apskaičiuojamas darbuotojo, dirbančio pagal darbo sutartį (taip pat ir antraeiliam darbe), vidutinis darbo užmokestis, išmokant laikino nedarbingumo, nėštumo ir gimdymo, išaitinę, bedarbio pašalpas, apmokant už kasmetines atostogas*, už darbą einant valstybines pareigas ir kitais Lietuvos Respublikos įstatymų nustatytais atvejais. 2. Į vidutinį darbo užmokestį įskaičiuojamos šios darbo užmokesčio rūšys ir kompensacijos: (...) 2.8. literatūrinis (kūrybinis) honoraras laikraščių, žurnalų, telegramų ir spaudos agentūrų, leidyklų, televizijos, radijo ir kitų organizacijų etatiniams literatūriniais (kūrybiniais) darbuotojams, kai jis mokamas iš išvardytų organizacijų literatūrinio (kūrybinio) honoraro fondo.“¹¹³ Tačiau tai – nebe įstatyminio teisės akto normos. Ir atkreipkime dėmesį: svarbūs turto nuosavybę ir žiniasklaidos leidybos perspektyvą lemiantys sprendimai būdavo priimami skirtingo teisinio lygmens aktais: vieniems sprendimams skirti nutarimai, kitais atvejais – potvarkiai (įprastai teisės aktų sistemoje būdingi vienasmenės institucijos vadovams). Nemažai šių teisės aktų parengti be pavadinimų arba, suteikus vienos reikšmės pavadinimą, turinyje yra papildomas, tiesiogiai su pavadinime parašyta paskirtimi nesusijęs sprendimas.

Suprantama, kad aiškiausias lėšų periodinei leidybai skyrimo kriterijus buvo leidinio statusas: valstybės institucijų įsteigta žiniasklaidos priemonė turėjo būti iš karto aprūpinama būtinaisiais ištekliais. Kitais atvejais aiškių kriterijų nerasime: sprendimai galėdavo būti priimami politikams tarpininkaujant arba įvertinant politinį leidinio vaidmenį. Žemiau pateikiama, kokioms dar žiniasklaidos priemonėms buvo skirta parama. Ši analizė aprėpia duomenis apie tiesioginį lėšų skyrimą, o ne kompensaciją už galimai patiriamus nuostolius dėl paslaugų kainos indeksavimo (kaip antai valstybinei spaudos platinimo įmonei „Lietuvos spauda“ 1991 m. pabaigoje buvo nuspręsta skirti 2 250 tūkst. rublių atsiskaityti su periodiniais leidiniais

Nr.840p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.5191?positionInSearchResults=10&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹¹² *Potvarkis*. 1991 m. gegužės 21 d., Nr. 322p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.4675?positionInSearchResults=8&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹¹³ *Nutarimas dėl įmonių darbuotojų darbo apmokėjimo organizavimo pavyzdinių principų ir vidutinio darbo užmokesčio apskaičiavimo tvarkos*. 1991 m. balandžio 15 d., Nr. 142. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.3982?positionInSearchResults=15&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

„Respublika“, „Tiesa“, „Vakarinės naujienos“, „Lietuvos rytas“, „Valstiečių laikraštis“ už spaudos pristatymą¹¹⁴).

Tuo laikotarpiu finansinės paramos skyrimo būdas buvo dvejopas – lėšas skiriamas tiesiogiai pasirinktai žiniasklaidos priemonei arba tarpininkaujant be specialios paskirties teisės akto Vyriausybės įkurtam jau minėtam Nepriklausomos spaudos rėmimo fondui. Fondą Vyriausybė – kaip galima spręsti iš šalutinių dokumentų – neva įsteigė 1991 m., kadangi apie jį užsimenama Vyriausybės nutarime „Dėl laikraščio „Tiesa“ ir leidinio „Valstiečių laikraštis“, sprendžiant šių priemonių statuso pakeitimą“, kur tik paskutiniame punkte parašyta: „5. Pavesti Finansų ministerijai atidaryti nepriklausomos spaudos rėmimo fondo sąskaitą ir pervesti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo į tą fondą 3 milijonų rublių vienkartinę pašalpą.“¹¹⁵ Kadangi pastaruoju aktu siūloma Lietuvos žurnalistų sąjungai „parengti ir pateikti Lietuvos Respublikos Vyriausybei nurodyto fondo naudojimo tvarką“, nėra aišku, koks teisinis ryšys yra tarp fondo ir Vyriausybės. Mat vėlesniame žemesnio lygmens dokumente jau yra nuoroda tik į šį dokumentą, suformuojant šešių asmenų fondo tarybą: potvarkyje, irgi neturinčiame pavadinimo, tiesiog nurodytos V. Aleknos, S. Balčiūno, E. Ganusausko, R. Grigo, G. Iešmanto, M. Kontrimaitės pavardės ir nustatytas principas: „Iš nurodytojo fondo lėšas skiria nevalstybinei spaudai remti Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas fondo tarybos teikimu.“¹¹⁶ Pastaroji nuoroda – kaip ir susijusių minėtų potvarkių atvejais – įrodo, kad fondo „įteisinimas“ tebuvo formalus, skubotai parengtas, nes, neapibrėžus fondo veiklos ir išvados teikimo Vyriausybei sąlygų, spręsti palikta tik premjerui. Tiesa, papildomai išleistas dar vienas glaustas potvarkis: „Nustatyti, kad iš nurodytojo fondo lėšas skiria *nevalstybinei spaudai remti fondo taryba*.“¹¹⁷ Tai nesuteikia daugiau aiškumo – įsitikinsime nagrinėdami duomenis sudarytoje lentelėje. Vis dėlto galime pastebėti tam tikrą teisinį prieštaravimą, kurio neištaisė ir vėlesnių vyriausybių kanceliarijos: pirma, nesant suformuluotų fondo nuostatų ir suteikus premjerams tik tam tikrą juridinę priedangą pagrįsti sprendimus dėl lėšų, nors iš tikrųjų argumentuotas pagrindimas nebuvo įrašomas, valstybės lėšų skirstymą galima vadinti dalijimu; antra, jau 1993 m. Vyriausybė, remdamasi minėtu nutarimu Nr. 520 „Dėl laikraščio „Tiesa“ ir leidinio „Valstiečių laikraštis“, kuriuo neva fondas 1992 m. buvo įsteigtas (!), nutarimu „Dėl nepriklausomos spaudos rėmimo fondo pertvarkymo“ tą fondą pervadina į „visuomeninį nepriklausomos periodinės spaudos rėmimo fondą „Žurnalistika“, bet vadinti visuomeniniu šio subjekto dar nėra jokio pagrindo; trečia, 1994 m. Vyriausybė, jau pavadindama subjektą

¹¹⁴ Potvarkis. 1991 m. gruodžio 23 d., Nr. 1043p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6273?positionInSearchResults=3&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f-5b1434e>

¹¹⁵ Min. *Nutarimas*. 1991 m. gruodžio 3 d., Nr. 520.

¹¹⁶ Min. *Potvarkis*, 1992 m. kovo 31 d., Nr. 336p.

¹¹⁷ *Potvarkis*. 1992 m. rugsėjo 16 d., Nr. 910p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.9830?positionInSearchResults=9&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f-5b1434e>

„Lietuvos žurnalistų sąjungos Nepriklausomos spaudos rėmimo fondu“¹¹⁸, jam pervedė 100 tūkst. litų „kultūrinio švietėjiško pobūdžio spaudinių leidybai paremti“. Nors nuo 1992 m. gruodžio veikė ir Lietuvos žurnalistų draugija. Tačiau tai jau kito IP etapo problemų klausimas.

Grįšime šiuokart prie apibrėžto laikotarpio. Kadangi periodinės spaudos parama truko neturint vienodo teisinio reglamentavimo, galime įsitikinti prieštaravimu ne tik nurodant lėšų šaltinį, bet ir skyrimo motyvą, ir teisės akto statusą. Antai 1992 m. Vyriausybė nutarimu „Nepriklausomos spaudos rėmimo fondui skyrė dar 10 000 tūkst. rublių nepriklausomos spaudos leidiniams paremti“¹¹⁹ bet, kaip matome lentelėje, buvo skiriama lėšų ir tiesiogiai „iš biudžeto“, „iš rezervo fondo“¹²⁰ ar tiesiog „dotacija“, pan. Skliaustuose esantis daugtaškis reiškia, kad tuo pačiu teisės aktu įrašyti sprendimai, nesusiję su žiniasklaidos priemonių rėmimu.

1 lentelė

Lėšų skyrimo žiniasklaidos priemonėms sprendimų sąvadas (sudaryta autoriaus)

Lėšų iš biudžeto paskirtis 1991–1992 m.	Nutarimas* / potvarkis**
Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto Lietuvos vyskupų konferencijos bažnytinės informacijos tarybai 900 tūkst. rublių katalikiškų organizacijų leidiniams „Dienovidis“ ir „XXI amžius“ finansuoti.	**1991 m. gruodžio 20 d. Nr. 1037p
(...) Leidyklai prie Lietuvos vyskupų konferencijos – „Katalikų pasaulis“ – 2500 tūkst. rublių „Katalikų pasaulio“ ir „Naujojo židinio“ žurnalams ir knygoms leisti; (...).	**1991 m. gruodžio 5 d. Nr. 953p
Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo: Kultūros ir švietimo ministerijai – 350 tūkst. rublių pedagoginės spaudos leidiniams finansuoti ¹²¹ (...).	**1991 m. liepos 3 d. Nr. 416p
(...) žurnalo „Karys“ redakcijai – 50 tūkst. rublių šio žurnalo leidimo išlaidoms padengti.	**1991 m. gegužės 30 d. Nr. 348p
Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto (...) laikraščiui „Gimtinė“ 20 tūkst. rublių vienkartinę dotaciją.	**1991 m. gruodžio 17 d. Nr. 1005p

¹¹⁸ Jis buvo vadinamas nepriklausomos spaudos rėmimo fondu „Žurnalistika“.

¹¹⁹ 1992 m. birželio 16 d., Nr. 464. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6776?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹²⁰ „14 straipsnis. Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondas, kurio dydis nustatomas tvirtinant valstybės biudžetą. Jo lėšos Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimais skirstomos apmokėti išlaidoms, kurių negalima numatyti tvirtinant biudžetą (išskyrus išlaidas valdymo aparatui išlaikyti)“. *Lietuvos Respublikos biudžetinės sandaros įstatymas*, 1990 m. liepos 30 d., Nr. I-430. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.712BBBFA3D41>

¹²¹ Kultūros ir švietimo ministerijai Vyriausybės nutarimu 1990 m. lapkričio 30 d. Nr. 362, patvirtinus jos nuostatus, buvo priskirta leisti žurnalus „Kultūros barai“, „Tautinė mokykla“, „Gimtasis žodis“, „Gimtoji kalba“, „Liaudies kultūra“, „Tėvynės šviesa“, „Atspindžiai“.

Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto: (...) Laikraščiai „Gimtinė“ 20 tūkst. rublių leidybos išlaidoms padengti; buv. Spaudos departamentui 1160 tūkst. rublių laikraščio „Echo Litvy“ (530 tūkst. rublių) ir žurnalo „Lietuva“ (260 tūkst. rublių) leidybos išlaidoms padengti.	**1991 m. gruodžio 30 d. Nr.1066p
Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto: (...) laikraščiai „Tėviškės gamta“ – 50 tūkst. rublių leidybos išlaidoms padengti.	**1991 m. gruodžio 30 d. Nr. 1068p
Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto: (...) likviduojamam Spaudos departamentui, kuriam Lietuvos Respublikos Vyriausybė 1991 m. spalio 26 d. potvarkiu Nr. 780p pavedė laikinai vykdyti jo reguliavimo sferoje buvusių valstybinių įmonių steigėjo funkcijas, – 99 tūkst. rublių „Vilnios“ ir „Šalčios“ laikraščių redakcijoms poligrafinėms ir kitoms išlaidoms finansuoti.	**1991 m. lapkričio 20 d. Nr. 879p
Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto: Lietuvos šaulių sąjungos centro valdybai – 100 tūkst. rublių uniformų siuvimo bei laikraščio „Trimitas“ leidimo išlaidoms padengti ir 100 tūkst. rublių vienkartinę pašalpą (...).	**1991 m. rugsėjo 27 d. Nr. 669p
Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo: laikraščio „Kaunaskij vestnik“ redakcijai 30 tūkst. rublių šio laikraščio leidimo išlaidoms padengti; (...).	**1991 m. birželio 5 d. Nr. 367p
Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo (...) Kauno miesto Tarybos laikraščiai „Kauno laikas“ 110 tūkst. rublių laikraščio leidybinei veiklai finansuoti.	**1991 m. gegužės 21 d. Nr. 322p
Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo: (...) Lietuvos Sąjūdžio Kauno tarybai – 4,1 tūkst. rublių laikraščio leidybos reikmėms finansuoti.	** 1991 m. balandžio 8 d. Nr. 202p
(...) žurnalo „Švyturys“ redakcijai – 300 tūkst. rublių leidybos išlaidoms padengti.	**1991 m. lapkričio 20 d. Nr. 877p
Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo Leidybos centrui 370 tūkst. rublių laikraščio „Kurier Wileński“ leidybos išlaidoms padengti.	** 1992 m. sausio 10 d. Nr. 22p
Pritarti Nepriklausomos spaudos rėmimo fondo tarybos pateiktiems pasiūlymams ir skirti iš nurodytojo fondo paramą šiems leidiniams: „Naujajam dienovidžiui“ – 300 tūkst. rublių, „Caritas“ – 300 tūkst. rublių, „Biržų žinioms“ – 20 tūkst. rublių, „Trimitui“ – 100 tūkst. rublių, „Ūkininkui“ – 75 tūkst. rublių, „Mūsų gamtai“ – 100 tūkst. rublių, „Mokslui ir gyvenimui“ – 200 tūkst. rublių ir „Švyturiui“ – 600 tūkst. rublių. 2. Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo laikraščio „Mokslo Lietuva“ redakcijai 350 tūkst. rublių šio laikraščio leidybos išlaidoms iš dalies padengti.	*1992 m. balandžio 24 d. Nr. 289

Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo valstybės laikraščio „Lietuvos aidas“ redakcijai 300 tūkst. rublių leidybos išlaidoms iš dalies padengti.	*1992 m. gegužės 8 d. Nr. 338 „Dėl lėšų skyrimo“
Pritarti Nepriklausomos spaudos rėmimo fondo tarybos pateiktiems pasiūlymams ir skirti iš nurodytojo fondo paramą šiems leidiniams: „Blaiviajai Lietuvai“ – 100 tūkst. rublių; „A mon sakaa?“ – 60 tūkst. rublių; „Jūrai“ – 60 tūkst. rublių; „Šeimai“ – 100 tūkst. rublių; „Geniui“ – 200 tūkst. rublių; „Lietuvos sparnams“ – 200 tūkst. rublių; „Gyvenimo šaltiniams“ – 100 tūkst. rublių. 2. Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo laikraščio „Amžius“ redakcijai 500 tūkst. rublių šio laikraščio leidybos išlaidoms iš dalies padengti.	*1992 m. gegužės 18 d. Nr. 359 „Dėl lėšų skyrimo periodiniams leidiniams“
(...) Pritarti Nepriklausomos spaudos rėmimo fondo tarybos pateiktiems pasiūlymams ir skirti iš nurodytojo fondo leidiniams: „Sveikatai“ – 100 tūkst. rublių; „Vorutai“ – 50 tūkst. rublių; „Zanavykams“ – 30 tūkst. rublių; „XXI amžiui“ – 50 tūkst. rublių; „Kregždutei“ – 25 tūkst. rublių.	*1992 m. gegužės 20 d. Nr. 368
Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto: (...) Lietuvos radijui ir televizijai – 430 tūkst. rublių „RTV bangų“ redakcijai išlaikyti; (...) Lietuvos rašytojų sąjungos savaitraščio „Literatūra ir menas“ redakcijai – 300 tūkst. rublių leidybinei veiklai finansuoti; laikraščio „Lietuvos darbininkas“ redakcijai – 1000 tūkst. rublių grąžintinai leidybos įrangai įsigyti. Laikraščio „Lietuvos darbininkas“ redakcija turi užtikrinti, kad šios skolintos lėšos būtų grąžintos iki 1995 m. gruodžio 1 dienos.	*1992 m. gegužės 20 d. Nr. 369 „Dėl papildomų lėšų skyrimo“
Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo: (...) Jurbarko ir Raseinių krašto laikraščio „Mūsų mintys“ redakcijai – 100 tūkst. rublių vienkartinę dotaciją.	*1992 m. gegužės 26 d. Nr. 394 „Dėl lėšų skyrimo“
Skirti iš Lietuvos Respublikos Vyriausybės rezervo fondo: (...) Lietuvos Sąjūdžio Vilniaus miesto tarybai – 100 tūkst. rublių laikraščio „Vilniaus sąjūdis“ leidimo išlaidoms padengti.	*1992 m. gegužės 27 d. Nr. 396 „Dėl lėšų skyrimo“
(...) 2. Skirti iš Lietuvos valstybės biudžeto 100 tūkst. rublių Lietuvos buhalterių ir auditorių asociacijai laikraščio „Apskaita ir kontrolė“ leidybos nuostoliams iš dalies padengti.	*1992 m. gegužės 29 d. Nr. 406 „Dėl normatyvinių ir instruktyvinių dokumentų spausdinimo laikraštyje „Apskaita ir kontrolė“
(...) laikraščio „Gimtinė“ redakcijai – 130 tūkst. rublių vienkartinę dotaciją.	*1992 m. birželio 16 d. Nr. 464 „Dėl lėšų skyrimo“

<p>(...) Lietuvos radijui ir televizijai – 1100 tūkst. rublių „RTV bangų“ redakcijai išlaikyti. 3. Padengti „Valstiečių laikraščio“ redakcijai iš specialiojo Respublikos finansinių išteklių fondo 2000 tūkst. rublių Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. kovo 20 d. potvarkiu Nr. 273p skirtą kreditą. 4. Pritarti Nepriklausomos spaudos rėmimo fondo tarybos pateiktiems pasiūlymams ir skirti iš nurodytojo fondo paramą šiems leidiniams: „Žemėtvarkai ir melioracijai“ – 100 tūkst. rublių, „Buičiai“ – 100 tūkst. rublių, „Bičiulystei“ – 200 tūkst. rublių, „Tavo vaikui“ – 100 tūkst. rublių, „Žaltvykslei“ – 100 tūkst. rublių, „Šluotai“ – 100 tūkst. rublių, „Laisvės kovų archyvui“ – 60 tūkst. rublių, „Alternatyvai“ – 100 tūkst. rublių, „Kardui“ – 50 tūkst. rublių, „Mokslui ir technikai“ – 100 tūkst. rublių, „Logos“ – 300 tūkst. rublių, „Mokslui ir Lietuvai“ – 250 tūkst. rublių, „Muzikos barams“ – 20 tūkst. rublių, „Katalikų pasauliui“ – 700 tūkst. rublių, „Caritui“ ir „Žiburėliui“ – 700 tūkst. rublių, „Mokslui ir gyvenimui“ – 500 tūkst. rublių, „Mūsų gamtai“ – 400 tūkst. rublių, „Mūsų sodams“ – 400 tūkst. rublių, „Švyturiui“ ir „Švyturiukui“ – 700 tūkst. rublių, „Kaunaskij vestnik“ – 150 tūkst. rublių.</p>	<p>*1992 m. liepos 1 d. Nr. 517 „Dėl lėšų skyrimo“</p>
<p>(...) Vilniaus rajono laikraščiu „Vilnia“ – 1000 tūkst. rublių leidybos išlaidoms iš dalies padengti.</p>	<p>*1992 m. liepos 17 d. Nr. 555 „Dėl lėšų skyrimo“</p>

Tai, kad Vyriausybės kanceliarija netikrino prašomų skirti lėšų paskirties, galima suprasti iš žurnalistikos istorijos. Pavyzdžiui, be konteksto parama Sąjūdžio Vilniaus tarybos laikraščiu „Vilniaus Sąjūdis“ atrodytų eilinis atvejis, jei nežinotume, kad ši taryba nekontroliavo leidybos ir leido pasipelninti nepaisant to, jog 1989–1990 m. ėjusio Sąjūdžio Vilniaus tarybos laikraščio „Vilniaus balsas“ leidyba nutrūko dėl konflikto redakcijoje, kurį lėmė kelios priežastys – ginčai dėl turinio formavimo ir neteisėtai įgyto nekilnojamojo turto.¹²² Sąjūdžio Vilniaus miesto taryba neįsigilino į laikraščio leidybos nutraukimą, o buvusi „Vilniaus balso“ vyriausioji redaktorė tose pat 1990 m. Vilniaus m. Liaudies deputatų tarybos vykdomojo komiteto skirtose patalpose įsteigė savaitraštį „Naujasis dienovidis“, kuriam leisti (kaip matyti iš duomenų aukščiau) vėl gavo Vyriausybės paramą – 300 tūkst. rublių.¹²³ O rengiantis rinkimams Sąjūdžio

¹²² Vyriausioji redaktorė Aldona Žemaitytė, nepasitarusi su darbuotojais, rengė publikuoti apybraižas ir interviu su sovietinės nomenklatūros veikėjais; todėl kai Vilniaus m. liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas „Vilniaus balso“ redakcijai skyrė du naujus butus renovuotame name Šv. Jono gatvėje, kaimynai surengė protesto akciją, jog visiškai įrengti butai posesijos vidiniame kieme pritaikomi įstaigai, ir pakvietė incidentą filmuoti LTV žurnalistę Laimą Pangonytę (1942–2022), o vyriausioji redaktorė kreipėsi į Sąjūdžio Vilniaus tarybos pirmininką Aloyzą Sakalą, kad reportažas nebūtų rodomas žinių laidoje; galiausiai žurnalistai Kovo 11-osios išvakarėse buvo palikti rengti naują savaitraščio numerį vyriausiajai redaktorei pasiėmus rankraščių portfelį ir savaitei išvykus. Vėliau abu butai buvo privatizuoti.

¹²³ *Vyriausybės nutarimas Dėl lėšų skyrimo periodiniams leidiniams*. 1992 m. balandžio 24 d., Nr. 289. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6601?positionInSearchResults=6&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

Vilniaus taryba pradėjo leisti naują laikraštį, pavadintą „Vilniaus Sąjūdžiu“ – šiam leidiniui Vyriausybė irgi iš vadinamojo „rezervo fondo“ skyrė 100 tūkst. rublių (pagal to paties nutarimo pirmąjį punktą buvo skirta lėšų Ūkininkų sąjungai, kad galėtų parsigabenti iš Norvegijos žemės ūkio techniką).¹²⁴

Privatizavimas aprėpė žiniasklaidos priemonių materialųjį ir nematerialųjį turta: 1992-ieji jau buvo ne tik patalpų skirstymo, bet ir jų įgijimo nuosavybės teise metai. Vyriausybė, perėmusi buvusių komunistinių ir sovietinio saugumo įstaigų turta, kai kurioms redakcijoms paskirstė naudotus automobilius „Volga“: GAZ-24 – po vieną laikraščio „Lietuvos darbininkas“ redakcijai ir Skuodo rajono laikraščio „Mūsų žodis“ redakcijai, o GAZ-3102 – „Šiaulių krašto“ redakcijai.¹²⁵ Taip pat Vyriausybė šioms žiniasklaidos priemonėms skyrė po automobilį tarnybinėms reikmėms: „Moskvič 21412“ – 2 vnt. „Lietuvos aidui“ ir 1 vnt. „Kario“ žurnalui; VAZ-2104 – po vieną televizijos bendrovei „Televilnius“ ir savaitraščiui „Literatūra ir menas“.¹²⁶ O pagal tuo metu iš sovietmečio veikusių trūkstančių prekių skirstymo darbuotojams per darbovietes tvarką, Vyriausybė potvarkiu paskirstė redakcijoms po 1 paskyrą naujiems automobiliams VAZ-21063 (importuojamiems iš SSRS gamyklos) įsigyti; jas gavo „Lietuvos aidas“, „Tiesos“, „Lietuvos rytas“, „Respublikos“, „Valstiečių laikraščio“, savaitraščio „Gimtas kraštas“, „Echo Litvy“, „Kurier Wileński“ redakcijos ir leidybos įmonė „Spauda“.¹²⁷ Šis potvarkis rodo, kad paskirstymo prioritetai nebuvo aiškūs, kadangi įmonių, gamyklų, institucijų sąrašuose gyventojai paskyrai gauti būdavo įrašomi į eilę ir laukdavo po keletą metų – nebent manytume, jog Vyriausybė nusprendė neatsižvelgti į eiles, sudarytas sovietinėje santvarkoje; šiuo atveju paskyros atiteko ir palyginti neseniai įsteigtoms žiniasklaidos priemonėms. Kitu potvarkiu Vyriausybė paskirstė parduoti automobilius ZAZ-968M – vienam ELTA darbuotojui ir vienam Trakų rajono laikraščio „Galvė“ darbuotojui.¹²⁸ Kita vertus, Vyriausybė nepritarė valstybės įstaigų sudaromiems pardavimo sandoriams, tad „Respublikos“ dienraščio

¹²⁴ *Vyriausybės nutarimas Dėl lėšų skyrimo*. 1992 m. gegužės 27 d., Nr. 396. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6708?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹²⁵ Priklausiusių buvusiai TSKP Lietuvos organizacijai ir komjaunimui, taip pat buvusiam TSRS valstybės saugumo komiteto padaliniui Lietuvoje automobilių paskirstymas. *Potvarkis*, 1992 m. gegužės 26 d., Nr. 509p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.7320?positionInSearchResults=8&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹²⁶ Papildomai gautų 1991 metų rinkos fondo ir 1991 metų nepaskirstyto rinkos fondo likučio lengvųjų automobilių paskirstymas ministerijoms, departamentams, organizacijoms, miestų ir rajonų valdyboms (tarnybiniam naudojimui). *Vyriausybės 1991 m. birželio 21 d. potvarkio Nr. 398p 2 priedėlis*. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.4750?positionInSearchResults=4&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹²⁷ Papildomai gautų 1991 metų rinkos fondo lengvųjų automobilių VAZ-21063 paskirstymas ministerijoms, departamentams ir organizacijoms darbuotojams parduoti. *Potvarkis*, 1991 m. gegužės 1 d., Nr. 266p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.4620?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹²⁸ Nerealizuotų 1991 metais rinkos fondo lengvųjų automobilių paskirstymas ministerijoms, departamentams ir organizacijoms darbuotojams parduoti. *Potvarkis*, 1991 m. gruodžio 23 d., Nr. 1055p. Prieiga

atveju kreipėsi į teisėtvarką: „Atsižvelgiant į tai, jog Sveikatos apsaugos ministerija, parduodama lengvąjį automobilį „Moskvič“ laikraščio „Respublika“ redakcijai, pažeidė valstybės turto privačioms įmonėms pardavimo tvarką, rekomenduoti Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai imtis priemonių, kad būtų anuliuota šio lengvojo automobilio pirkimo-pardavimo sutartis.“¹²⁹

Taigi aptarėme itin pragmatiškus politikos sprendimus, kurie iš dalies turėjo įtakos arba žiniasklaidos priemonių ir jų savininkų, arba tik jos savininkų raidai: norint įsitikinti efektyvumu, kiekvienu atveju tektų išnagrinėti pasirinktos žiniasklaidos priemonės, anuomet gavusios paramą, pokyčius. Tenebus ironiškai pasakyta: informacinės ekonomikos kultūra, besiremianti vien biudžeto lėšų ar / ir valstybės turto gavimu žinioms skleisti be atskaitingumo visuomenei, turėtų būti naujai formuojama pagal visuomenės, atitinkamų auditorijų poreikius.

Išvados

1. Naujai išrinktos Aukščiausiosios Tarybos (AT) vadovybės siekis SSRS informacinio karo kontekste pakeisti žiniasklaidos sistemą, kad visuomenei būtų prieinama išsami informacija apie politinius sprendimus (naujus teisės aktus, tarptautinius Lietuvos santykius), gali būti suprantamas, tačiau nebuvo grindžiamas žiniomis apie medijų modelio ypatumus, žurnalistikos funkcijas ir auditorijų formavimą. Kadangi komunistinio žiniasklaidos modelio transformacija Lietuvoje pradėta kontroliuojant komunistinei valdžiai, AT, ypač Švietimo, mokslo ir kultūros komisija, būtų galėjusi ne tik įvertinti efektyvumą, bet ir pasiūlyti naujus įstatymus, kuriuos Vyriausybei tektų tolygiai įgyvendinti. Tačiau tiek AT vadovybės, tiek vyriausybės informacinė politika veikiau buvo nukreipta į trumpalaikių uždavinių sprendimą, siekiant iš dalies stiprinti valstybinį žiniasklaidos reguliavimą ir valdžių – parlamento vadovybės, Vyriausybės, savivaldybių įtaką medijų sistemoje ir, kita vertus, dalinti valstybės biudžeto lėšas bei turtą neturint objektyviai aprašytų kriterijų. Pagrindinė populiariausia žiniasklaidos priemonė – Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija buvo ir liko tiesiogiai priklausoma nuo politinės valdžios, nesukuriant teisinio pamato visuomeniniam transliuotojui atsirasti: AT neišlaisvino šios žiniasklaidos priemonės iš sovietmečių sukurto ir paveldėto valdymo modelio; juolab kad skubotai sudaryta valstybinio RTV komiteto valdyba parlamentui naujos idėjos svarstyti ir nepateikė. Politinė kova dėl kandidatūros lėmė Radijo ir televizijos statuto parengimą, kuriuo dar iki 1996 m.

per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6284?positionInSearchResults=14&searchModelUUID=54cbdde7-6b50-4d8c-8afe-18a5f5b1434e>

¹²⁹ *Vyriausybės potvarkis*. 1991 m. gruodžio 18 d., Nr. 1023p. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.6253?positionInSearchResults=6&searchModelUUID=a3bf382e-8b8a-4f0c-9b1c-b499e704b141>

buvo išlaikyta tiesioginė parlamento funkcija skirti valstybinio transliuotojo vadovą. Be to, parlamento vadovybė, inicijavusi naujo dienraščio leidybą iš valstybės biudžeto lėšų, suformulavo reikalavimus publikuoti teisės aktus, kišosi į turinio formavimą ir taip apribojo nepriklausomą profesionalios žurnalistikos naujienų kūrimą. AT vadovybė, bandydama sukurti tam tikrą konkurenciją „Lietuvos rytui“ ir „Respublikai“, neturėjo koncepcijos ir nereikalavo jos iš „Lietuvos aido“, vadinto „valstybės laikraščiu“, vyriausiojo redaktoriaus. Šio dienraščio įkūrimas iš istorinės perspektyvos tuo lemtingu laikotarpiu būtų buvęs pagrįstas, jeigu AT, o vėliau ir Vyriausybė nebūtų įpareigojusi skelbti ištiesai teisės aktų, o būtų apibrėžusios dienraščio vadovui reikalavimą suformuoti profesionaliai veikiančią žiniasklaidos priemonę, orientuotą į žurnalistinės informacijos pateikimą, kadangi leidinys gavo iš valstybės biudžeto būtina finansinį ir materialinį aprūpinimą, tad būtų galėjęs konkuruoti su jau rinkoje beįsitvirtinančiomis periodinėmis medijomis; ir, žinoma, būtų sukūrusi, prieš leisdamą privatizuoti, visuomeninį valdymo modelį. Tai, kad AT Prezidiumas ir AT, nustatydamą, ką turi skelbti laikraštis, kišosi į turinio formavimą, rodo, jog imperatyviai pažeisdavo tuo metu galiojusį Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymą.

2. Nepaisant to, jog tuo metu „informacinės politikos“ (IP) samprata dar nebuvo tikslingai vartojama įstatymų, kitų norminių dokumentų leidyboje (kaip, beje, ir informacinės ekonomikos), ištyrus teisės aktus, jų priėmimo raidą, taip pat su sprendimais susijusią žiniasklaidos priemonių istoriją, tenka pastebėti tris besiformavusias IP tendencijas medijų atžvilgiu, kurios atspindi to laikotarpio politikų požiūrį į žurnalistiką ir žiniasklaidos vaidmenį: formuoti valstybinę žiniasklaidą arba išlaikyti valstybės įtaką daliai periodinių medijų, išskaidant išteklius; remti periodinę spaudą pasirinktinai, neturint vienodai parengtų paramos kriterijų; privatizuoti žiniasklaidos priemones bei leisti įsigyti patalpas bandant iš dalies išlaikyti nesėkmingą valdžios įtaką jų valdymui. Nė viena iš šių tendencijų nebuvo nuosekliai apmąstyta kaip IP kryptis: dokumentai ir medijų turinys rodo, jog sprendimai buvo priiminėjami reaguojant į kintančias aplinkybes, politinę situaciją (ypač pralaimėjus valstybiniam perversmui Maskvoje 1991 m. rugpjūtį), žiniasklaidos priemonėms vadovavusių ar jas įsteigusiu asmenų sąveiką su Vyriausybe.

3. Vyriausybės, neturėdamos IP vizijos, žiniasklaidos atžvilgiu elgdavosi pagal premjerų patirtį bendraujant su periodine spauda. Todėl jų sprendimai, išleisti nutarimais ar potvarkiais, vertintini prieštaringai, neturėję objektyvių kriterijų skiriamai įvairių formų paramai pagrįsti: 1990 m. Vyriausybės sprendimas atleisti nacionalinį dienraštį „Respublika“ nuo mokesčių buvo akivaizdi privilegija medijų rinkoje (kaip, beje, ir paminėtas „Lietuvos aido“ įsteigimas); nuo 1991 m. gruodžio mėn. – visa sprendimų priėmimo raida, kai glaustai suformuluotais nutarimais arba dažniau potvarkiais būdavo iš valstybės biudžeto lėšų skiriama finansinė parama, leidžiama privatizuoti patalpas, nustatomos sąlygos periodinio leidinio nuosavybei įsigyti (neapibrėžiant būdo, kaip tai įgyvendinti). Konfliktai su žiniasklaidos priemonėmis

įgyvendinant teisės aktus dėl LKP ar komunistinio jaunimo organizacijos turto perėmimo, privatizuojant valstybės turtą kilo ir dėl siekio naujai peržiūrėti kai kurių dienraščių – „Lietuvos ryto“, „Valstiečių laikraščio“, „Tiesos“, taip pat „Respublikos“ savininkystę, nepaisant to, jog iš tikrųjų dalis sprendimų jų atžvilgiu buvo priimti dar 1989–1990 m. Valstybės biudžeto lėšų skyrimas žiniasklaidos priemonėms neturėjo ekonominio, teisinio pagrindimo: tai, kad kai kada tie patys leidėjai vėl gaudavo lėšų, nepriklausomai nuo leidybos efektyvumo, rodo, jog pinigų panaudojimas nebuvo audituojamas. Skiriant redakcijoms (leidėjams) bendrą sumą nebūdavo išskiriama, kuo ji pagrįsta ir koku tikslu gali būti išleista: darbo užmokesčiui, spaudos darbams, platinimui?

4. Tuo laikotarpiu jokie žiniasklaidos savitvarkai nustatyti būtino vaidmens neatlieka nei nuo sovietmečio tęsusi veiklą Žurnalistų sąjunga, nei naujai susikūrusi ir turto neturėjusi Žurnalistų draugija, todėl nėra teisės aktų, kurie būtų parodę kurios nors suinteresuotos šalies – valdžių arba žurnalistų bendruomenės pastangas apibrėžti žurnalistų vaidmenį naujomis sąlygomis: jo darbo (santykį su darbdaviu), kūrybos (autorines), nepriklausomumo (sąveikos su politika) teises. Mat žurnalistų darbo sąlygos redakcijose buvo aiškios tik iki leidimo leidinius privatizuoti (tai atspindi darbo apmokėjimo tvarka, nustatyta 1991 m. straipsnyje minėtu Vyriausybės nutarimu dėl įmonių darbuotojų darbo apmokėjimo organizavimo pavyzdinių principų ir vidutinio darbo užmokesčio apskaičiavimo tvarkos).

Vadinamojo Nepriklausomos spaudos rėmimo fondo įkūrimą 1992 m. galima apibūdinti kaip kone skubiai sudarytą priedangos struktūrą Vyriausybės potvarkiams rengti, nes juridinių dokumentų turinys niekaip neatspindi fondo veiklos tikslo, sąlygų, reikalavimų. Srautas aktų, kuriais skirstytos lėšos „redakcijoms“, liudija vienintelį šalių interesą traktuojant Vyriausybės galimybes dalinti biudžeto pinigus kaip šaltinį nereikalaujant investicinio plano. Tai, kad aiškiau nereglamentuota Spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių įstatymu teisė valstybės institucijoms steigti žiniasklaidos priemones lėmė ir norminiais teisės aktais nereglamentuotą valstybės lėšų naudojimą šioje srityje, liudija 1990–1992 m. informacinę politiką buvus palyginti chaotišką.

5. Itin sudėtingas socialinės ir politinės transformacijos laikotarpis Lietuvos istorijoje yra išskirtinis pasiektu tikslu – išsivadavimu iš totalitarinės santvarkos ir okupacinio režimo. Todėl nagrinėjant minėto laikotarpio IP matyti, kad jos veikiau buvo mokomasi nepatyrimu bei reagavimu į iššūkius nei konceptualia kintančio žiniasklaidos modelio, įskaitant savininkų ir samdomų darbuotojų teises, vizija. Išsiverždama iš cenzūros sistemos, būdingos komunistiniam modeliui, Lietuvos žiniasklaidos rinka 1990–1992 m. buvo apribota, viena vertus, išteklių, kuriuos reguliavo dviejų lygių politinė valdžia, kita vertus, naujai besikūrusios priemonės siekė gauti vyriausybines paramas, kai Lietuvos įstatymų leidėjas nebuvo sukūręs paramos mechanizmo. Globalaus, įvairaus pasaulio, kuriame vyko santvarkų kaita, kontekste žiniasklaidos ir valdžios santykius žymėjo galių kova dėl trijų esminių dalykų: įtakos

politikai, perskirstomo materialaus turto ir auditorijų dėmesio. Tačiau Lietuvos pokomunistinėje visuomenėje vyriausybės, neišmanydamos, kaip nustatytini santykiai su žiniasklaida, ir siekdamos jai vienur įsiteikti arba kitur apriboti turtiškai, šią kovą, trukusią iki VI Seimo rinkimų 1992 m., pralaimėjo, palikdamos palyginti prieštarinę teisinį informacinės politikos pamatą. Tyrimas patvirtina prielaidą, jog politinė valdžia neturėjo tikslo, vizijos ar koncepcijos sukurti liberalųjų arba socialinės atsakomybės, ar kurį kitą teisiškai apibrėžtą žiniasklaidos modelį Lietuvoje.

Literatūra

1. CURRAN, James. *Media and Democracy*. Routledge, 2011.
2. CRAIG, Alexander. Information and Politics: Towards Greater Government Intervention? *International Journal*, Vol. 34, No. 2, Knowledge and Power, Spring, 1979, p. 209–226. Published By: Sage Publications, Ltd.
3. CASTELLS, Manuel. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tinklaveikos visuomenės raida. *Poligrafija ir informatika*, 2005.
4. KRASSA, Michael A. Political Information, Social Environments, and Deviants. *Political Behavior*, Vol. 12, No. 4, Dec., 1990, p. 315–330. Published By: Springer.
5. KRUPAVIČIUS, Algis; LUKOŠAITIS, Alvidas. Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida. *Poligrafija ir informatika*, 2004.
6. LITSCHKA, Michael. The Political Economy of Media Capabilities: The Capability Approach in Media Policy. *Journal of Information Policy*, Vol. 9, 2019, p. 63–94.
7. *Media ownership and privatisation in Central and Eastern Europe*. The Centre for Democracy and Rule of Law: cedeu.org.uk, February 1, 2012.
8. MELNIKAS, Borisas. *Transformacijos. Vaga*, 2002.
9. MICHALCZYK, Stanisław. *Polityka medialna jako teoria i praktyka regulacyjna*. Studia Politicae Universitatis Silesiensis, 2016, T. 16.
10. PUPPIS, Manuel. *Einführung in die Medienpolitik*. UVK Verlag, 2010.
11. ŠILEIKIS, Egidijus. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. Teisinės informacijos centras, 2003.

Some Features of Information Politics in 1990–1992 in Terms of Periodical Media

Andrius Vaišnys

Faculty of Communication, Journalism Research Centre, Vilnius University, Bernardinų St. 11, LT-01124 Vilnius, Lithuania
Email: andrius.vaisnys@kf.vu.lt

Summary

Breaking out of the censorship system characteristic of the communist model, the Lithuanian media market in 1990–1992 was limited, on the one hand, by resources regulated by two levels of political power; on the other hand, newly created media outlets sought to receive government support, when the Lithuanian legislature had not created a consistent and transparent support mechanism. The information policy of both the Supreme Council and the governments was more directed towards the solution of short-term problems, with the aim of partially strengthening the state regulation of the media and the influence of the authorities – parliament, government, and municipalities – on the media system. The establishment of a state newspaper would have been justified from a historical perspective in that fateful period, if the Supreme Council, and later the government, had not mandated the publication of entire legal acts; if it had allowed a professionally functioning mass media focused on the presentation of journalistic information. Since the publication received the necessary financial and material support from the state budget, it would have been able to compete with periodical media already establishing themselves in the market; and, of course, if the Government had created, before allowing privatization, a public model of daily newspaper management. However, governments, having no vision of information policy, followed the experience of prime ministers in dealing with periodicals in relation to the media. Therefore, their decisions, formalized by decrees or resolutions, are controversial, since they did not have objective criteria to justify various forms of support. The government's decisions to apply legislation aimed at confiscating communist assets from the media led to new conflicts. Meanwhile, in relation to the national broadcaster (“Lietuvos radijas ir televizija”), the parliament has maintained the same management model inherited from the communist regime for two years and tried to maintain the dependency on this media outlet by appointing the head of the Radio and Television.

Abstract. When the Supreme Council of Lithuania announced the restoration of an independent state in 1990, the Law on Press and Other Mass Information adopted at the beginning of the year was already in effect. The adoption of the law was determined by the pressure of the public movement *Sąjūdis* to abandon the censorship characteristic of the entire Soviet Union. Therefore, the transformation of the media system has already taken place since

1989 with the change of the communist model and the media becoming more independent from the authorities. This transformation covered several types of media legally published in Lithuania at the beginning of the year, divided by owners: belonging to the Communist Party and the Communist government (such as the Lithuanian Radio and Television Committee, newspapers); dailies belonging to the Communist Party and administrative structures of different levels (such as the Supreme Council, the Council of Ministers, district councils of “people’s deputies”) and local regional periodicals (which belonged to the state-owned enterprise – the association of newspapers and magazines “Periodika”); media outlets established with their funds and/or released from the control of the Lithuanian Communist Party (LKP) and Lenin’s Communist Youth Union; media established by regional initiatives of the *Sąjūdis* movement and/or media released from the subordination of *Sąjūdis* and newly established periodicals and radio stations. After the parliamentary elections, the leadership of the Supreme Council of the Republic of Lithuania and the new government began to form an information policy, initiating relevant legislation and allocating funds in order to be able to create media and/or change their status and influence media content. The purpose of the article is to investigate and discuss how this policy was implemented, by allocating and distributing financial and material support to the media, and what circumstances led to the conflicts. By applying the empirical method, documents about the decisions of the authorities were collected and analyzed, the analysis of which allows us to evaluate the emergence of new media politics and publications in periodicals related to those decisions. These sources, testifying to the information policy, have not been examined so far.

Gauta / Received 2022 11 16

Priimta / Accepted 2023 05 12